

Rasprava o problemima izrade sinteze povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj

Od početka 1972. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu intenzivno priprema izradu opsežnoga sintetskog djela o povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj. Pod tim skraćenim imenom razumijeva se znatno širi i određeniji sadržaj, što ga konkretnije i preciznije označava sadašnji radni naslov prvog projekta sinteze: »Povijest radničkog pokreta, Komunističke partije i socijalističke revolucije u Hrvatskoj«, iako i on ima tek privremeni karakter.

U vezi s ostvarenjem te svoje današnje osnovne programske zadaće Institut je poduzeo brojne organizacione korake i znanstveno-stručne konzultacije, što je već urodilo prvim rezultatima. Osnovana je glavna redakcija i tri redakcije prema osnovnim vremenskim razdobljima koje treba da preuzmu glavnu ulogu organizatora daljnjeg rada na izradi sinteze. Sve su redakcije održale svoja prva savjetovanja i utvrdile daljnji program rada. Prvi dokument, koji je proizašao kao rezultat dotadašnjeg rada, bila je izrada preliminarne elaborata o sintezi (rujan 1972). U njemu su naznačena glavna obilježja u pogledu zadaće i značenja sinteze, s prvom skraćenom verzijom nacrtana njena sadržaja te doneseni osnovni podaci o organizacionom radu.

Savjetovanje o problemima rada na izradi sinteze, koje je Institut organizirao 21—22. prosinca 1972. u Zagrebu, označava na neki način završetak prve etape dosadašnjega pripremnog rada. Savjetovanje je potvrdilo ispravnost postavljene zadaće i sadržajne koncepcije sinteze, a u opsežnoj diskusiji ukazano je na mnoga otvorena i još uvijek neriješena pitanja koja treba u toku daljnjeg rada da dobiju pravodoban odgovor.

Ta su otvorena pitanja detaljno raspravljana u pojedinim redakcijama sinteze tako da je, unatoč relativno kratkom vremenu što je proteklo od savjetovanja učinjen znatan korak dalje u organizaciji rada. Jedno od glavnih pitanja, koje je ocijenjeno na savjetovanju kao ključno, jest potreba što temeljitije izrade kompozicije sadržaja sinteze.

Ovom prigodom objavljuje se izbor iz materijala priređenih za to savjetovanje i dijelovi diskusije koja je na njemu vođena. Zadaća je ovog teksta da upozna zainteresirane čitaoce s važnijim problemima rada na izradi sinteze i dade poticaja za daljnju raspravu o njima, što je i želja Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske kao glavnog nosioca i organizatora toga posla.

Tekst je podijeljen u dvije osnovne skupine: Prva sadrži skraćenu verziju teza o osnovnim pitanjima sinteze i njenom sadržaju, a u drugoj je donesena diskusija. Zbog opsežnosti diskusije ovdje se objavljuje samo izbor, i to po određenom redoslijedu, od priloga o općim i metodološkim pitanjima sinteze do onih o pojedinim konkretnim problemima i vremenskim razdobljima.

O općim pitanjima sinteze i njenom sadržaju – teze*

O potrebi izrade sinteze

Sinteza povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj postavlja se danas kao značajna potreba. Od faktora koji na to utječu mogu se istaći tri osnovna:

- a) nedostatak opsežnije znanstvene sinteze, koja bi omogućila sustavan uvid u povijesni razvoj i povijesno značenje radničkog pokreta u Hrvatskoj od njegovih prvih početaka do 1945, tj. od prvog organiziranja do izrastanja u revolucionarnu silu kao nosioca socijalističke revolucije;
- b) postignuti stupanj u razvoju historiografije, koji, unatoč nizu otvorenih pitanja, omogućuje da se pristupi izradi sinteze kao određenoj bilanci dosadašnjih rezultata naše povijesne znanosti;
- c) društveno-politički, kulturni i odgojno-obrazovni zahtjevi za sintezom, koji postaju sve vidljiviji i važniji.

Treba odmah istaći da je put do ostvarenja te značajne zadaće, koja stoji pred Institutom, veoma težak i složen. Upravo zbog toga i treba osobito težiti da taj put postane što jasniji u pripremama koje se poduzimaju, jer je to jamstvo da se zadaća uspješno i ostvari.

Zadaća i sadržaj sinteze

Ako bismo htjeli precizirati glavnu zadaću i karakter sinteze, treba istaći:

- a) sinteza bi bila pokušaj da se na znanstvenoj podlozi izradi prvi cjelovit i sustavni prikaz povijesnog razvoja radničkog pokreta, Komunističke partije, NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, od prvih spoznaja o socijalističkim idejama do oružane pobjede socijalističke revolucije 1945. god.;
- b) jedinstvenu zamisao sinteze kao cjeline i jedinstvene koncepcije, tj. »crvenu nit« njena sadržaja, činio bi prikaz povijesnog razvoja radničkog pokreta kao historijske sile, koji se, od prvih početaka organiziranja proletarijata u socijalistički pokret, postepeno razvija u pravu revolucionarnu snagu, kojoj je nosilac komunistički smjer, sposobnu da bude pokretač i nosilac revolucionarne preobrazbe staroga društva i nosilac oslobodilačke borbe hrvatskog naroda, srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj zajedno s ostalim jugoslavenskim narodima i narodnostima.
- c) sinteza bi bila prvenstveno namijenjena širokom krugu obrazovanih čitalaca, tj. brojnim javnim radnicima u njihovu radu u različitim društveno-političkim i kulturnim organizacijama i ustanovama, te drugim čitaocima, osobito studentskoj i srednjoškolskoj omladini;

* Ovaj tekst izradili su dr Ivan Jelić, dr Bosiljka Janjatović, Vlado Oštrić i Stanislava Koprivica-Oštrić.

d) s obzirom na odgojno-obrazovne svrhe, tj. realizaciju u nastavi i odgoju, u radu na popularizaciji povijesti radničkog pokreta i revolucije u okviru marksističkog obrazovanja, sinteza bi bila pogodna i neiscrpna podloga za izradu različitih udžbenika i priručnika za širu upotrebu;

e) mislimo da ne treba posebno ukazivati na samo političko značenje izrade sinteze, jer je ono već nedvojbeno dovoljno vidljivo. Dovoljno je istaći da bi sinteza bila i jedno od važnih mjerila zrelosti, društvene uloge i utjecaja hrvatske i jugoslavenske historiografije. Ona bi, bez sumnje, bila jedan od značajnijih priloga uspješnom suprotstavljanju neznanstvenim i politički tendencioznim pogledima i tumačenjima različitih važnih pojava i pitanja iz naše novije povijesti. Zato bi naporima IHRPH, koje ulaže rad na izradi sinteze, svakako trebalo dati čvrstu i široku podršku, tj. omogućiti sve potrebne uvjete da se ta značajna zadaća konačno i ostvari.

Karakter sadržaja utječe i na određivanje njegove osnovne periodizacije. Trebalo bi da sinteza ima tri osnovna dijela, koji sadržajno obuhvaćaju tri osnovna vremenska razdoblja. To ujedno znači da bi se sinteza izradila u tri knjige: I knjiga obuhvatila bi razdoblje od početaka do 1919; II knjiga bi obuhvatila razdoblje od 1919. do 1941; III knjiga bi se odnosila na razdoblje 1941—1945. U pogledu teritorijalnog okvira sinteza bi svojim sadržajem obuhvatila područje SR Hrvatske. To treba posebno istaći zbog brojnih specifičnosti i promjena u povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj s obzirom na teritorijalni okvir. Opseg svake knjige bio bi oko 50 autorskih araka.

Metodološki pristup

Metodološki pristup izradi tako zamišljene sinteze treba prvenstveno da bude realno zasnovan, te da, s obzirom na objektivne i subjektivne faktore, vodi računa o ovim bitnim momentima:

a) postojeća literatura — tj. rezultati dosadašnjih historiografskih istraživanja, ne zanemarujući pri tome i povijesnu literaturu u širem smislu — na kojoj će se poglavito temeljiti sinteza, po svom metodološkom pristupu u prvom redu obrađuje političku povijest. Međutim, sinteza ipak ne bi bila isključivo politička povijest. U njoj će naime znatna pažnja biti posvećena brojnim osnovnim problemima šire ekonomsko-društvene osnove na kojoj nastaje bitni sadržaj sinteze, pri čemu će, dakako, doći do izražaja i širi okvir političke i idejne nadgradnje. Prema tome, u sintezi će biti različitih sadržaja: iz društvene, gospodarske, kulturne, idejne, političke, ratne povijesti. Ti sadržaji treba da budu međusobno povezani i prilagođeni osnovnoj tendenciji: pokazati kako je u Hrvatskoj tekao povijesni proces od pojave socijalističke ideje do pobjede socijalističke revolucije;

b) sve to zahtijeva maksimalno korištenje odgovarajućih postignutih rezultata historiografije, dakako na osnovi potrebnoga kritičkog postupka. Uz to treba uvažiti i potrebu organiziranja nekih novih istraživanja koja se pokažu kao nužna;

c) uspješan rad na sintezi može se organizirati samo kao djelo širega kolektivnog napora a to znači ne samo suradnika IHRPH nego svih odgovarajućih snaga naše historiografije. Takav je stav IHRPH zauzeo već od početka priprema na

sintezi. Institut se, prema tome, pojavljuje kao glavni organizator čitavog posla i koordinator u njegovoj realizaciji, u čemu će biti angažiran brojniji kadar znanstvenika. Dakako, da će, s obzirom na brojnost vlastitoga specijaliziranog kadra, sudjelovanje Instituta i u tome biti glavno i temeljno.

NEKA VAŽNIJA PITANJA IZRADE SINTEZE POVIJESTI SOCIJALISTIČKOG POKRETA U HRVATSKOJ OD PRVIH POČETAKA U XIX ST. DO KONSTITUIRANJA KOMUNISTIČKOG POKRETA (I knjiga)

Zadaća i osnovni sadržaj. Najkraće rečeno: povijest socijalističkog pokreta od prvih saznanja o socijalističkim idejama do konstituiranja komunističkog pokreta god. 1919.

Razlozi: socijalistički pokret je *do tada* nosilac spomenutog povijesnog razvitka; prethodnik je komunističkog pokreta i ostvaruje određene neophodne preduvjete za njegovu pojavu i konstituiranje.

Napomena: socijalistički pokret *od god. 1919. dalje*, tj. nakon konstituiranja komunističkog pokreta, više nije nosilac povijesnog razvitka k pobjedi socijalističke revolucije, nego je taj nosilac komunistički pokret. Međutim, ta dva nosioca razvitka nisu povezani *jednim događajem*, nego *povijesnim procesom transformacije socijalističkog pokreta* od obnove socijalističkog pokreta i početka transformacije god. 1917. preko stvaranja SRPJ(k) godine 1919. i KPJ god. 1920. na jednom smjeru razvitka, a stvaranja SPJ god. 1921. na drugom smjeru razvitka (oba smjera imaju ishodište u zbivanjima god. 1917. a razvitak je obilježen, uobičajeno, najvažnijim političkostranačkim odrednicama). Spomenuti proces transformacije određen je povezivanjem unutarnjeg razvitka s najvažnijim nacionalnopovijesnim i svjetskopovijesnim odrednicama.

Periodizacija proizlazi iz određivanja zadaće i sadržaja.

a) Prvi korak u utvrđivanju periodizacije: *jedinstveni* socijalistički pokret od prvih inicijatora i začetaka u sredini XX st. (u razdoblju Međunarodnog radničkog udruženja i prije njega) do obustave pokreta u uvjetima prvoga svjetskog rata (početka rata, sloma II internacionale, revolucije u Rusiji);

socijalistički pokret *u transformaciji*, u doba sloma II i postanka III komunističke internacionale, svjetskog rata i poratnih kriza, revolucije u Rusiji i revolucionarnih pokreta i nemira u Evropi i ostalom svijetu, sloma Austro-Ugarske Monarhije i postanka jugoslavenske državne (Države SHS, Kraljevstva i Kraljevine SHS) od obnove pokreta u Hrvatskoj do ulaska socijalističke ljevice (i većine) u SRPJ(k) god. 1919.

b) Drugi korak: razdoblje početaka socijalističkog pokreta do njegova konstituiranja (to je konstituiranje proces koji u pojedinim dijelovima Hrvatske traje od god. 1889. sve do god. 1902; unutar toga valja uzeti god. 1890. kao najpogodnije sjecište unutrašnjih i vanjskih odrednica);

razdoblje organiziranog i kontinuiranoga socijalističkog pokreta od god. 1890. (orijentaciono) do početka svjetskog rata god. 1914. (početak svjetskog rata, slom II internacionale i uvođenje ratnog režima u Austro-Ugarskoj Monarhiji otvaraju proces transformacije socijalističkog pokreta, pa moraju imati vrlo značajno mjesto u periodizaciji).

c) Treći korak: razdoblje od prvih saznanja o socijalističkim idejama i prvih radničkih akcija do osnivanja prvih stabilnih (stabilnijih) radničkih društava s društveno značajnijim ciljevima (ne društava namijenjenih radnicima nego društava što ih radnici samostalno ili pretežno samostalno osnivaju);

razdoblje radničkih društava kao organizacijske osnovice, te idejnog i praktičnog oslonca radničkog pokreta (ta društva su oslonac socijalističkog djelovanja; od god. 1889. gube to značenje i ostaju na periferiji radničkog pokreta koji nalazi novu osnovicu, oslonac i polje djelovanja u političkom, sindikalnom i kulturnom organiziranju).

d) Daljnji koraci: potanja razdioba, unutar navedenih razdoblja, izražena je u kompoziciji prve knjige, jer su pojmovi o njoj jasniji.

Takva periodizacija uzima u obzir i nastoji izraziti, uz ostalo, i ove probleme: odnos između društvene osnovice i pojavnih oblika (neki najvažniji primjeri: oko 1890. i sljedećih godina društvena osnovica se proširila dotle da omogućava relativnu organiziranost i kontinuitet socijalističkog pokreta; u toku prvog desetljeća XX st. i dalje raste udio industrijskog radništva u društvenoj osnovici pokreta; zbivanja koja uvjetuju transformaciju socijalističkog pokreta utječu i na značajno proširivanje njegove društvene podloge);

utjecaj općepovijesnih odrednica, kao što su međunarodni radnički pokret (prije I internacionale, za opstanka Međunarodnog radničkog udruženja, između dvaju internacionala, za II internacionale), razvitak Austro-Ugarske Monarhije (posebno dualistička reorganizacija Monarhije, ulazak Austro-Ugarske u svjetski rat, njen slom);

utjecaj različitih nacionalnopovijesnih odrednica u rasponu od hrvatskog nacionalnog preporoda do ulaska Hrvatske u jugoslavensku državu;

načelna potreba da se periodizacija izradi prema unutrašnjem razvitku, ali uzimajući u obzir utjecaj vanjskih odrednica na unutrašnji razvitak;

potreba da se poveže, uskladi, periodizacija radničkog pokreta u odvojenim hrvatskim pokrajinama u sklopu zajedničke periodizacije za Hrvatsku (Hrvatska i Slavonija, Rijeka, Istra, Dalmacija; Međimurje i Baranja posebno se ne spominju, jer tamo nema samostalnog razvitka, no relevantne činjenice će trebati spominjati u prikazu sjevernohrvatskog razvitka).

Tematsko-problemski sustav izrađen je prema ovim okolnostima:

prvi dio ima prilično velik vremenski opseg (79 godina — 1840—1919 — a u ponečemu i više), no veoma različitu gustoću zbivanja — ona je isprva mala, a zatim neprestano raste (uz oscilacije), pa je stoga bilo potrebno početne pojave male gustoće pažljivo smjestiti u odgovarajući kontekst i uspostaviti logičan slijed, dok je kasnija zbivanja veće gustoće bilo lakše rasporediti u općenitije određene skupine;

pojave istog ranga imaju veće značenje ako su prve (početne), nego ako pripadaju kasnijem razvitku, s većom gustoćom zbivanja, stoga je kod početaka

(započetog razvitka) bilo potrebno posebno spomenuti pojave kakve se kasnije, u kompoziciji, više ne spominju izrijekom, nego se podrazumijevaju unutar širih sklopova;

složenost pojava u njihovom razvitku uvjetovala je pokušaj, izražen u kompoziciji, da se tematsko-problemski kompleksi ispitivaju i izraze u nekoliko specifičnih presjeka, tako da se, npr., problemi prikazuju za čitavo razdoblje 1890—1914, ako su karakteristični za to razdoblje u cjelini, da se zatim specifičniji problemi grupiraju unutar užih razdoblja za koja su karakteristični, da se zatim neki problemi izdvoje, opet za čitavo razdoblje 1890—1914, da bi se mogli sintetičnije prikazati i time zaokružiti ono što je u tom razdoblju po prilici najvažnije za čitavu sintezu, a povrh svega toga neki bitni problemi treba da uđu u sklop sintetičnog zaključka čitave prve knjige.

Osnovni je sadržaj prve knjige povijest socijalističkog pokreta, ali u što punijoj povezanosti s cjelokupnim povijesnim kontekstom koji je važan za socijalistički pokret.

Dijelovi su toga konteksta:

društvena aktivnost radništva, čiji je osnovni sadržaj radnički pokret;

radnički pokret kao kompleksan pojam koji uključuje socijalističke, nesocijalističke i protosocijalističke sastavnice (socijalistički pokret smatramo osnovnom sastavnicom radničkog pokreta i nosiocem povijesnog procesa koji je osnovica ove sinteze);

nacionalna povijest toga razdoblja kojoj je socijalistički pokret, u sklopu radničkog pokreta, jedna od komponenata, i to komponenta kojoj postepeno raste značenje;

međunarodni socijalistički, odnosno radnički pokret kojemu je socijalistički, odnosno radnički pokret u Hrvatskoj sastavni dio.

Tako shvaćena povijest socijalističkog pokreta prelazi, koliko je do sada moguća, u povijest radničkog pokreta, odnosno u povijest radništva, a ujedno se neodvojivo uključuje u cjelinu nacionalne povijesti toga razdoblja.

NEKI OSNOVNI PROBLEMI IZRADE SINTEZE

KOMUNISTIČKOG POKRETA U HRVATSKOJ 1918—1941.

(II knjiga)

Koncepcija. Sinteza povijesti komunističkog pokreta u Hrvatskoj 1918—1941. treba odgovoriti na temeljno pitanje o ulozi i značenju toga pokreta u hrvatskom i jugoslavenskom društvu međuratnog razdoblja. To znači da je osnovna zadaća sinteze da prati razvoj komunističkog pokreta od njegova nastanka do prerastanja u onu revolucionarnu silu koja je postala nosilac nacionalno-oslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije. Zato će se komunistički pokret promatrati u odnosu prema bitnim procesima u razvoju hrvatskog društva u vremenu 1918—1941, a osobito će se pratiti širenje njegove političke osnovice u društvu i njegovo dozrijevanje u idejnoga, političkog i organizacionog nosioca revolucionarnog preobražaja toga društva.

Sadržaj. U sintezi će biti obrađen idejni, politički i organizacioni razvoj komunističkog pokreta kao dijela hrvatskog društva. Prikaz političkih odnosa, idejnih

kretanja, ekonomske baze i strukture društva bit će okvir u kojem se izlaže povijest komunističkog pokreta u Hrvatskoj. Uz to će se prikazati i osnovna obilježja razvoja međunarodnoga komunističkog pokreta i razvoja komunističkog pokreta u Jugoslaviji, dio kojih je i komunistički pokret u Hrvatskoj. Određenije, to bi bilo ovako: a) odnos komunističkog pokreta u Hrvatskoj prema temeljnim problemima društva — međuodnos klasa i društvenih slojeva (radništvo—buržoazija, seljaštvo—buržoazija, seljaštvo—radništvo), nacionalno pitanje; b) odnos komunističkog pokreta prema društvenim i političkim činionicima; c) idejna i teorijska djelatnost komunističkog pokreta i njegova programsko-organizaciona orijentacija; d) politička djelatnost i organizacioni razvoj Komunističke partije Jugoslavije u Hrvatskoj kao jezgre komunističkog pokreta; e) odnos KPJ u Hrvatskoj prema ostalim dijelovima komunističkog pokreta — revolucionarnim sindikatima, komunističkoj omladini, omladinskom i ženskom pokretu; f) širenje društveno-političke osnovice komunističkog pokreta u radničkoj klasi, seljaštvu i drugim slojevima društva; g) položaj i funkcija intelektualaca u komunističkom pokretu i značenje inteligencije u stvaranju idejne nadgradnje komunističkog pokreta i pripremanja revolucije; h) odnos komunističkog pokreta prema političkim i sindikalnim organizacijama radničkog pokreta u Hrvatskoj i onim organizacijama koje je osnovala građanska opozicija ili vladajući režim; i) borba za idejno, političko i organizaciono angažiranje radničke klase u komunističkom pokretu, itd. Prikaz povijesti komunističkog pokreta činit će glavninu sadržaja, a prikaz odnosa i prilika u društvu i komunističkom, odnosno radničkom pokretu uopće dobit će onoliko mjesta koliko je potrebno da bi se objasnio proces razvoja komunističkog pokreta u Hrvatskoj u nosioca revolucionarnog preobražaja društva.

Sve to, bez sumnje, ovisi o stupnju istraženosti navedenih problema, što znači o rezultatima historiografije radničkog pokreta i historiografije o povijesti Hrvatske u međuratnom razdoblju. Ti rezultati, kao što je poznato, nisu sasvim zadovoljavajući — ali o tome u ovom tekstu ne možemo detaljnije govoriti. Ipak time ne želimo reći da će se namjerno odustati od tako zacrtane opće koncepcije i sadržaja sinteze. Naime, dosadašnja historiografija o komunističkom pokretu i historiografija radničkog pokreta, a osobito historiografija građanskih stranaka pretežno je obrada političke povijesti: povijesti događaja, ličnosti i analiza djelovanja pojedinih stranaka — jednom riječju nema radova u kojima bi se obrađivalo društvo kao cjelina. Doduše, ipak ima radova u kojima se koriste i drugačiji pristupi (npr. metode sociologije, politologije, ekonomske povijesti itd.) — ali su takvi u manjini. Zbog toga će se pripremni radovi za izradu sinteze podvrći što je moguće više zacrtanoj koncepciji i sadržaju sinteze, pa se može očekivati da će se sinteza povijesti komunističkog pokreta u Hrvatskoj 1918—1941. umnogome približiti tim zahtjevima. Pri tome, svakako, treba sasvim realistički gledati na rezultate — tj. na sintezu koja će dakako biti samo odraz stanja, dometa i mogućnosti historiografije.

Periodizacija. Nakon dugotrajnih rasprava o problemima periodizacije, zaključili smo da početna godina sinteze povijesti komunističkog pokreta u Hrvatskoj bude godina stvaranja prve zajedničke države jugoslavenskih naroda, dakle 1918, a završna godina, godina sloma te države i početka socijalističke revolucije, dakle 1941. Za takvo opredjeljenje bilo je presudno to što se u 1918. godini stvaraju prvi javni oblici komunističkog pokreta, a 1941. godina je prijelomna zato što komunistički pokret postaje organizator i nosilac socijalističke revolucije, odnosno procesa revolucionarnog preobražaja društva.

Dileme oko unutrašnje periodizacije riješili smo tako što smo je podredili prijelomnim zbivanjima u komunističkom pokretu, ali je odredili i prema prijelomnim zbivanjima općeg društvenoga i političkog razvoja. Za to je, po našem mišljenju, presudan razlog što bi isključivo prihvaćanje vremenskih odrednica samo iz povijesti komunističkog pokreta, ili samo iz općih društveno-političkih tokova, onemogućilo dobivanje jasne slike o ulozi i značenju komunističkog pokreta kao jednog od društvenih činilaca u zbivanjima toga vremena. Prema tome su kao osnovne vremenske odrednice unutar razdoblja 1918—1941. uzete one koje proizlaze iz shvaćanja cjelokupnoga povijesnoga razvoja uz uvažavanje prvenstva periodizacije komunističkog pokreta.

Uz pitanje periodizacije, početne i završne godine i unutrašnjih vremenskih odrednica, vezano je i pitanje obrade komunističkog pokreta u onim dijelovima Hrvatske koji u međuratnom razdoblju nisu bili u njezinom sklopu, već u posjedu Italije. U tim se krajevima komunistički pokret razvijao u drukčijim društvenim i političkim uvjetima i, dakako, u okvirima tamošnjega radničkog pokreta, pa je imao i drugačiju periodizaciju. Odlučili smo se za periodizaciju koja taj dio Hrvatske uklapa u prikaze razvoja komunističkog pokreta u ostalim njenim dijelovima. Time se dobiva teritorijalna cjelovitost razvoja komunističkog pokreta na današnjem području SR Hrvatske.

Kompozicija. Iz izložene koncepcije, sadržaja, pa i periodizacije, proizlazi da se i kompozicija sinteze mora prvenstveno odrediti prema problemima povijesti komunističkog pokreta kao dijela hrvatskog društva i jugoslavenskog, te međunarodnog komunističkog pokreta. U Odjelu 1918—1941. izrađen je po tim kriterijima i nacrt kompozicije sadržaja sinteze komunističkog pokreta u Hrvatskoj 1918—1941. tako što je problematika podijeljena u glave, poglavlja i odjeljke s uvodom pod naslovom Mogućnosti socijalističke revolucije i zaključkom pod naslovom Mjesto i uloga komunističkog pokreta u Hrvatskoj 1918—1941. Sadržaj sinteze, osim toga, sastoji se od šest glava i to: Uvjeti nastanka komunističkog pokreta u Hrvatskoj (do travnja 1919), Polet komunističkog pokreta u razdoblju legalnosti (travanj 1919 — prosinac 1920), Borba za boljševizaciju komunističkog pokreta u razdoblju vidovdansskog režima (1921—1929), Komunistički pokret u uvjetima šestojanuarske diktature (1921—1935), Širenje društveno-političke osnovice komunističkog pokreta i borba za njegovu konsolidaciju (1935—1939) i KPH nosilac širokoga proturežimskog i antifašističkog pokreta (1939—1941). Sinteza će imati i prikaz izvora i literature, indeks imena, mjesta i pojmova.

Organizacija i podjela posla. U izradi sinteze najviše će se angažirati suradnici Instituta, i to oni koji istražuju odnosno poznaju problematiku komunističkog pokreta i druge probleme izložene u koncepciji i sadržaju sinteze. Osim njih Institut će vjerojatno angažirati i autore za neke specijalizirane dijelove sinteze.

Organizacijom posla rukovodit će Institut posredstvom svojih redakcija — glavne redakcije i redakcije druge knjige sinteze u suradnji s kolektivom autora. Svi bi tekstovi imali biti gotovi do kraja 1974. godine, ali će se svakako u tijeku 1973. i 1974. god. redovno održavati konzultacije s kolektivom autora ne samo zato da bi se moglo kontrolirati izvršenje zadataka. Mislimo na to da je u daljnjem radu moguće da dođe do izmjena u kompoziciji sadržaja sinteze ili da se pojave neka druga značajna pitanja.

O OSNOVNIM PITANJIMA RADA NA IZRADI SINTEZE
POVIJESTI NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE I
SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE U HRVATSKOJ 1941—1945
(III knjiga)

Osnovni razlozi za pisanje sinteze. Premda je rad na izradi cjelovite *povijesti narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije* (skraćeno: NOB i revolucija) u Hrvatskoj samo dio šire organizacije rada na izradi sinteze, te se zbog toga temelji na razlozima i zahtjevima što ih postavlja ta zadaća kao cjelina (v. uvodne teze), ipak je ovom prigodom potrebno dodati o tome nešto određene i potpunije obrazloženje.

a) U historiografiji nije bilo pokušaja da se izradi sinteza povijesti NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, koja bi bila rezultat samostalnoga znanstvenoistraživačkog zadatka. Svi dosadašnji pokušaji cjelovitijeg obuhvaćanja te teme imali su sasvim drugačiji karakter, što je dakako ovisilo i o svrsi za koju su pisani. Nastajali su poglavito iz pera pojedinaca, a temeljili su se uglavnom na konzultaciji nekih osnovnih historiografskih rezultata i pojedinih memoarskih i publicističkih radova, a manje na samom uvidu u relevantniju objavljenu građu. To su poglavito povijesni pregledi različita karaktera, koji sadržavaju prikaz razvoja NOB-a ili NOR-a na području Hrvatske, bilo samostalno bilo u sklopu širih prikaza za čitavu Jugoslaviju (pojedine knjige, članci, enciklopedijski prikazi, kronologije).

b) Unatoč tome što dosad nije bilo spomenutoga znanstvenog pokušaja pisanja opsežnije sinteze NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, treba odmah istaći drugu značajniju činjenicu: ta je tema izazivala i izaziva neobično velik interes u historiografiji i publicistici, a glavni je dokaz postojeća veoma opsežna povijesna literatura. Tu literaturu, u najširem smislu riječi, čine brojne monografije, rasprave, članci i drugi prilozi o pojedinim pojavama, problemima, zbivanjima te užim periodima iz ratnog razdoblja 1941—1945. U okvir te literature ulaze i brojni veći ili manji prilozi publicističkog karaktera, jer se u njima obrađuju mnoga pitanja koja su ostala još uvijek izvan interesa znanstvenog istraživanja, te ih, dakako na osnovi kritičkog postupka, treba svakako uzeti u obzir. Što se tiče objavljene građe, u najširem smislu tog pojma, treba također konstatirati da je relativno opsežna, te, bez sumnje, i ona u mnogo čemu omogućuje povoljnije uvjete za organiziranje rada na sintezi.

Radi razumijevanja karaktera i vrijednosti te literature u cjelini, treba ukazati na ova njena bitna obilježja: a) nastala je kao rezultat brojnih i različitih inicijativa i poticaja (u okviru programa i planova znanstvenih ustanova, u prigodnim momentima, u okviru povremenih akcija pojedinih društveno-političkih ustanova i kulturno-prosvjetnih organizacija, kao rezultat spontanijeg nastojanja i htijenja pojedinaca); b) s obzirom na sadržaj pokazala je neobično širok i raznovrstan interes za manje-više sve komponente NOB-a i revolucije, dakako u različitom stupnju i opsegu obrade, tako da su pojedina područja dublje i potpunije obuhvaćena a neka tek fragmentarno; c) s obzirom na metodološki pristup ta se literatura najvećim dijelom kreće u okviru uže političke povijesti (s najvećim interesom za vojnu komponentu), na što su dakako utjecali i izvori, dok je dublja obrada društvenih procesa, tj. biti historijskih pojava, osjetno zanemarena.

Koncepcija i metodološki pristup. Zbog takvog stanja u literaturi, organizirani rad na izradi sinteze pojavljuje se kao velika potreba i zadaća naše historiografije. S obzirom na sadržajnu koncepciju sinteze i metodološki pristup treba ukazati na ove momente:

a) ukupna povijesna literatura o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj, s obzirom na sadržaj i opseg, omogućuje da se na osnovi nje, kritičkim postupkom, izradi cjelovita povijest NOB-a i revolucije u Hrvatskoj 1941—1945. Dakle, trebalo bi da sinteza bude *bilanca* rezultata postignutih u historiografiji i da nastoji pružiti što cjelovitiju i potpuniju spoznaju o pravoj sadržajnoj vrijednosti tih rezultata, koji se sada mogu sagledavati odvojeno i fragmentarno, a ne kao jedinstvena zamisao i shvaćanje historijskog procesa u određenom razdoblju;

b) s obzirom na karakter literature u pogledu metodološkog pristupa, shvatljivo je da će sinteza prvenstveno sadržavati prikaz razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj kao političku povijest. U odnosu na dosadašnje postavljanje težišta na obradu NOB-a i revolucije kao povijesti rata (vojnopovijesni aspekt), to bi svakako bio korak naprijed, jer bi označavao širi pristup spoznavanju te teme. Ali budući da je riječ o NOB-u i revoluciji kao o tako složenom povijesnom procesu, čiji rezultat nije bilo samo nacionalno oslobođenje jugoslavenskih naroda i narodnosti, nego i duboka društvena preobrazba, tj. slamanje staroga političkog sistema i društveno-ekonomskih odnosa na kojima se zasnivao, sama politička povijest neće biti dostatna da ispuni sadržaj zamišljene sinteze. Trebalo bi, dakle, u određenim relacijama — koliko to dopuštaju dosadašnja istraživanja a uvažavajući i ona nužna dopunska — nastojati bar u osnovnim crtama dati sintezi i obilježje određene organske povezanosti političkog razvoja s društvenim i ekonomskim;

c) prema tome, osnovni pečat jedinstvenoj zamisli sinteze, kao shvaćanju povijesnog procesa, dat će prikaz razvoja narodnooslobodilačkog pokreta na čelu s Komunističkom partijom, kao historijskom silom koja je pokretač i nosilac oslobodilačke borbe i revolucionarne preobrazbe starih društvenih i ekonomskih odnosa na tlu Hrvatske i Jugoslavije. Time bi se, dakle, potpuno ostvario zamišljeni metodološki pristup u pogledu kontinuiranog spoja i organskog nastavljanja na sintezu povijesti komunističkog pokreta u Hrvatskoj od 1919. do 1941, tj. na razdoblje u kojem dozrijeva za preuzimanje i izvršavanje osnovne povijesne zadaće što se pred njega najneposrednije i konkretno postavila u periodu 1941—1945;

d) budući da se takvo shvaćanje povijesnog procesa odnosi na cijelu Jugoslaviju, tj. na povijest svih njenih naroda i narodnosti, potpuno je shvatljivo da se samo u tim relacijama mogu sagledavati dimenzije sinteze u okviru Hrvatske. Složenost povijesnih pojava i zbivanja, dijalektika razvoja i njegovi bitni ishodi, toliko se zasnivaju na razumijevanju tih relacija da je svaki drugi pristup, koji bi to zanemario, potpuno isključen. Naprotiv, maksimalno poklanjanje pažnje tim pitanjima, s obzirom na traženje najadekvatnijih metodoloških oblika i rješenja, postavlja se kao jedna od bitnih zadaća u radu na izradi sinteze.

Sadržaj sinteze. Ovdje se samo ukazuje na osnovne komponente, koje bi trebalo da čine sadržaj sinteze NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, tj. čija bi obrada na osnovi metodološkog pristupa, što bi prvenstveno težio da istakne dijalektički odnos tih komponenata, vodila ka shvaćanju jedinstvene zamisli sinteze. One se tek sažeto iznose, i to bez određenog reda:

- a) prikaz razvoja Komunističke partije Hrvatske (i SKOJ-a), kao pokretača i glavnoga političkog nosioca oslobodilačke borbe i revolucije, trebalo bi da ima težište na iznijansiranoj utvrđivanju bitnih etapa u tom razvoju, tj. stupnjevanju rasta političkog utjecaja te snage s rastom same revolucije, sagledavajući jedinstveno taj proces;
- b) prikaz političke osnovice NOB-a i revolucije promatrano, dakako, kao historijski razvoj. Analiza strukture nosilaca revolucije postavlja se kao značajna zadaća i potreba u sintezi. Ponašanje društvenih grupacija u svoj složenosti njihova razvoja (seljaštvo, radnička klasa, inteligencija, srednji slojevi, građanstvo, i dr.), tj. uočavanje njihove političke pokretljivosti (dinamičnosti), s osobitom pomnom na isticanju raznovrsnih i brojnih posebnosti, nužne su pretpostavke za shvaćanje revolucije kao procesa;
- c) razvoj oružane sile NOP-a, s obzirom na strategijske i taktičke zamisli koncepcije, na njenu ljudsku i materijalnu osnovicu, jedna je od bitnih komponenata za neposrednije uočavanje dinamike revolucije;
- d) razvoj narodnooslobodilačkog rata kao koncepcije stvaranja oružane sile i cjelokupne izgradnje vojne organizacije, od partizanskog rata do vođenja svenarodnog rata;
- e) prikaz razvoja narodne vlasti, kao jedne od bitnih odrednica revolucije, u svoj složenosti njena razvoja (karakter, organizaciona struktura, ustrojstvo), s posebnom pažnjom na pravno-političkom institucionaliziranju revolucije;
- f) proces izgradnje Federalne Države Hrvatske u okviru federativne jugoslavenske državne zajednice;
- g) prikaz razvoja, tj. uzroka nastanka, mjesta i uloge, različitih društveno-političkih organizacija NOP-a;
- h) ekonomska politika NOP-a;
- i) problemi stvaranja Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, kao programske političke platforme okupljanja različitih političkih snaga, nosilaca NOB-a i revolucije, sve do organizacionog definiranja. U tom sklopu osobitu pažnju treba posvetiti procesu političkog evoluiranja u pravcu približavanja NOP-u različitih grupacija i pojedinaca, što su bili organizirani u bivšim građansko-seljačkim političkim strankama i organizacijama;
- j) revolucija i njena ideološka nadgradnja. Kultura i umjetnost u NOB-u i revoluciji, prvenstveno s obzirom na njihovu socijalnu funkciju;
- k) okupacioni sistemi s obzirom na njihove nosioce, organizaciju, karakter, raspored. Obrada u razvoju;
- l) snage domaćih saveznika okupatora s težištem na prikazu političke i ideološke uloge ustaštva i »Nezavisne Države Hrvatske«, tj. ustaškog političkog sistema. Crkva. Politika četničkog pokreta. Njihova društvena osnovica;
- lj) obrada mjesta i uloge kontrarevolucije, posebno u pogledu i u odnosu na rast revolucije. Uočavanje snaga pojedinih nosilaca kontrarevolucije i ocjena posebnosti u njihovu držanju;
- m) međunarodni aspekti NOB-a i revolucije. Pitanje Hrvatske u sklopu politike saveznika i jugoslavenske emigrantske vlade, dakako u relacijama cjelokupne politike prema NOP-u u Jugoslaviji;
- n) NOB i revolucija s obzirom na promjene u području društveno-ekonomske strukture u Jugoslaviji i Hrvatskoj.

Periodizacija. Pitanje periodizacije razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj svakako je jedno od osnovnih koje treba u početku riješiti. Ono je također i jedno od najdelikatnijih. Treba dodati da je to pitanje inače veoma zanemareno u našoj historiografiji tako da nije dublje zaokupljalo pažnju historičara ovog razdoblja.

U rješavanju pitanja periodizacije nameću se dva problema. Prvi je određivanje početka i kraja razdoblja NOB-a i revolucije, a drugi je uočavanje unutrašnjih međaša koji su bitni za razvoj u tom razdoblju.

a) Što se tiče prvog problema, u osnovi ne bi trebalo biti posebno spornih problema. Unatoč tome što oružana oslobodilačka borba jugoslavenskih naroda i narodnosti počinje u ljeto 1941, ipak je u historiografiji usvojeno gledište da prikaz toga razdoblja treba početi slomom Kraljevine Jugoslavije i okupacijom zemlje, tj. od travnja 1941. Taj je datum u vezi sa sintezom zanimljiv iz dva bitna razloga. S jedne strane, slomom stare jugoslavenske države počinje na ovom području drugi svjetski rat, koji unosi kvalitetne promjene u dotadašnji povijesni razvoj. S druge strane, isti datum utječe i na kvalitetnu promjenu u dotadašnjoj poziciji i politici KPJ, koja odmah počinje definirati nove poglede na svoju daljnju politiku radi neposrednog vođenja revolucije i pristupa pripremama za oslobodilačku borbu. Što se tiče datuma svršetka razdoblja NOB-a i revolucije, uobičajeno se uzima svibanj 1945, tj. svršetak rata i pobjeda revolucije kao oružane borbe. Uglavnom se u pravno-povijesnim radovima taj datum pomiče nešto dalje, tj. u studeni, kad je Ustavotvorna skupština proglasila FNRJ. Svakako, ni taj datum ne bi trebalo da bude sporan. Mislimo da bi rješenje trebalo tražiti u temeljnom sintetskom prikazu do sredine svibnja 1945, a kratkim rezimeom utvrditi i daljnje datume državnopravnog karaktera.

b) Određivanje osnovnih unutrašnjih međaša razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj znatno je složenije i osjetljivije. Uzrok je tome prvenstveno u pitanju, koji kriteriji da budu presudni pri utvrđivanju periodizacije. U svakom slučaju, kriterija ima različitih. Mislimo da bi osnovni kriterij trebalo da bude utvrđivanje onih momenata koji su karakteristični za procjenu stupnja širenja društveno-političke osnovice NOB-a i revolucije s obzirom na njene nosioce. Ukazujući ovdje samo na osnovnu periodizaciju i uzimajući u obzir zahtjeve koje nameće kompozicija, mislimo da bi najrealnija bila podjela sinteze povijesti NOB-a i revolucije u dva glavna dijela. Međaš bi im bilo Drugo zasjedanje AVNOJ-a, koje i jest bitan međaš za razvoj revolucije u čitavoj Jugoslaviji.

Diskusija

ZLATKO ČEPO

Sinteza »Povijest radničkog pokreta, Komunističke partije i socijalističke revolucije u Hrvatskoj« jedan je od osnovnih zadataka Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Pred tri godine izrađen je i objavljen kolektivni rad, uglavnom stalnih suradnika Instituta, »Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj«, u povodu 50-godišnjice SKJ. Ali je taj rad bio koncipiran na nivou pregleda, prvenstveno kronološko-faktografskog prikaza. No, bez obzira na njegove nedostatke, on ima pozitivnu ulogu, jer ga je prihvatila prilično široka čitalačka publika.

Danas smatramo da on više nije dovoljan i da postoje objektivni uvjeti, i u Institutu i izvan njega, da se pristupi izradi veće trotomne sinteze, koja bi bila prvenstveno rezultat dosadašnjeg stanja historiografije novije povijesti i imala bi višestruki značaj: znanstveni, društveno-politički i odgojno-obrazovni. Svjesni toga poduzeli smo 1972. godine veće napore da okupimo sve snage koje se u našoj republici, a dijelom i izvan nje, više-manje bave tom problematikom. Iz elaborata, koji smo dostavili svim sudionicima savjetovanja, vidi se što smo sve učinili i dokle smo došli. Moram da istaknem da su se našem pozivu odazvali gotovo svi naši najpoznatiji historičari.

Savjetovanje, radi kojeg smo se okupili, završni je čin prve faze rada na sintezi. Ono danas treba da odgovori na neka opća otvorena pitanja sinteze i da ocijeni preliminarne projekte sinteze po pojedinim vremenskim razdobljima. Nakon toga nastupila bi faza utvrđivanja točno određenih zadataka. U toku druge faze bit će potrebno organizirati niz daljnjih diskusija i savjetovanja.

U realizaciju tih naših planova uključilo se i Izdavačko poduzeće »Školska knjiga« koja će uložiti dio sredstava za izradu sinteze, a posebno za njeno štampanje, na čemu se u ime Instituta zahvaljujemo.

Zadatak pred kojim se nalazimo nije ni lagan ni jednostavan. Njegovu težinu uglavnom će snositi stalni suradnici Instituta, ali bez pomoći naših regionalnih instituta, iz Slav. Broda, Splita i Rijeke, i vanjskih suradnika s fakulteta i drugih znanstvenih i kulturnih institucija, on se ne može uspješno ostvariti. Zbog toga se Institut obraća svima njima za što je god moguće veću pomoć i podršku. Također očekujemo od naših društveno-političkih organizacija da se uključe u taj rad, iznesu konkretne primjedbe na predložene projekte i pomognu nam u realizaciji toga zadatka. Posebno bi nam bilo drago, kada bi se neki naši istaknuti društveno-politički radnici, aktivni sudionici komunističkog pokreta i revolucije, uključili u realizaciju toga zadatka kao konzultanti da bi se iskoristilo njihovo iskustvo i znanje.

Taj je zadatak utoliko teži što naša marksistička historiografija još nije dala značajnije sintetsko djelo. Istina, ima mnogo radova u kojima je primijenjena osnovna shema historijskog materijalizma: prvo ekonomska baza, a zatim društvena nadgradnja, ali je ta veza često samo formalna. Taj prigovor pogada i radove iz povijesti radničkog pokreta, Komunističke partije i revolucije, jer

sâm predmet znanstvenog istraživanja ne determinira nužno i marksistički pristup i metodologiju.

Teško je unaprijed reći hoće li predstojeća sinteza izbjeći te nedostatke. Jedno je, ipak, sigurno — trudit ćemo se da ih bude što je god moguće manje.

IVAN JELIĆ

Nema sumnje da rasprava o pisanju sinteze povijesti radničkog pokreta daje poticaja razmatranju niza važnih pitanja organizacione prirode. Mislim, dobro je da se o njima raspravlja u vrijeme priprema i samog procesa rada na sintezi, nego tek nakon njene pojave, što je nekako u nas bilo uobičajenije. Poželjno je, dakle, da se otvoreno i s odgovornošću govori o svim onim bitnim problemima koji u širem smislu obilježavaju kritički postupak u cjelokupnom radu na sintezi i čije raščlanjivanje neposredno pridonosi ostvarenju te osnovne zadaće. Tako ćemo, svakako, dati djelotvorniji prilog, nego ako to uradimo kasnije. Dakako da će sinteza, kada jednom ugleda svjetlo dana, moći potaknuti raspravu koja će, također kao i ova za koju se zalažemo, imati istih ili sličnih obilježja. To će, bez sumnje, dobro doći, ali će ta rasprava isto tako biti u mnogo čemu ovisna upravo o izvršenom poslu u okviru rasprave koju vodimo u samom toku rada na sintezi. Prema tome, proces rada na izradi sinteze, koji prati kontinuirana i konstruktivna rasprava, što će svoj finale imati zapravo nakon izrade sinteze i njene predaje zainteresiranoj javnosti, utemeljio bi, vjerujemo, i poseban duh i stil znanstvene djelatnosti, koji bi već sam po sebi bio novi doprinos organizaciji rada u našoj, mislim prvenstveno hrvatskoj, historiografiji i zato zasluživao dužnu pažnju.

Mislim da našu raspravu, svakako, treba početi pitanjem: zašto se danas poduzimaju konkretni i ozbiljniji koraci u izradi sinteze i kakvi su uvjeti, s gledišta povijesne znanosti, da se taj cilj i ostvari? Traganje za što potpunijim odgovorom na to pitanje ne može, mislim, mimoći doticanje nekih osnovnih pitanja koja su karakteristična za razumijevanje stanja u našoj historiografiji u širem smislu, jer je i ova zadaća, koja nam je u središtu pažnje, samo njen integralni dio.

U vezi s tim pitanjem pokušao bih tek ukratko da ukažem na osnovne etape u razvoju hrvatske historiografije, s obzirom na interes za povijest radničkog pokreta. Gledajući u cjelini, možemo zaključiti da je razvojna linija u tom pogledu prošla dvije osnovne faze: prvu koja traje do kraja pedesetih odnosno početka šezdesetih godina, kada se utemeljuje i organizaciona osnovica za daljnje istraživanje povijesti radničkog pokreta, i drugu od tada pa do danas kada se zapravo nalazimo na prijelazu u novu etapu, a taj bi prijelaz na neki način trebalo da označi i rad na ovoj sintezi.

Zanimanje za povijest radničkog pokreta postoji u nas može se reći već od 1945, ali širi znanstveni interes, koji bi se temeljio na odgovarajućoj institucionalnoj podlozi, postoji zapravo tek od prije desetak godina. Glavno obilježje tom zanimanju u prethodnoj etapi, koja, dakle, teče s prvim godinama života socijalističke Jugoslavije, daju poglavito memoarski i publicistički zapisi neposrednih sudionika zbivanja. Oni su, bez sumnje, učinili veoma značajan napor u popularizaciji povijesti radničkoga i komunističkog pokreta, povijesti narodno-

oslobodilačke borbe i revolucije u Jugoslaviji i u Hrvatskoj, dajući time vrijedan prilog širem i dubljem aktualnom spoznavanju povijesnog značenja cjelokupne društveno-političke preobrazbe kao sudbonosne prekretnice u povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti. Ti naponi sudionika bili su ujedno i uvod u sve širu akciju prikupljanja dragocjene izvorne građe. U tom je pogledu sve veći poticaj dolazio od Centralnog komiteta i republičkih rukovodstava Saveza komunista Jugoslavije, koji su udarili i prve temelje određenog institucionalnog podlozi za daljnji rad. Uz to treba spomenuti i sve veći interes SUBNOR-a, posebno za NOB. U Hrvatskoj je to najprije bilo Historijsko odjeljenje CK SKH iz kojega je 1956. nastao Arhiv za historiju radničkog pokreta, s prvenstvenom zadaćom da bude organizator sustavnog rada na prikupljanju i sređivanju različite arhivske i druge građe, relevantne za proučavanje povijesti radničkoga i komunističkog pokreta, NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. Te su dvije institucije učinile ponešto i u objavljivanju građe, poglavito suvremene štampe (*Srp i Čekić, Vjesnik, Naprijed*), ali su, možda, imale najviše zasluga u tome što su kao inicijatori i koordinatori znatno pridonijele da se poveća interes za povijest radničkog pokreta diljem čitave naše republike. Taj interes je dalje poticala prava mala mreža historijskih komisija pri nižim partijskim rukovodstvima u pokrajini, od kojih su neke, u skladu sa namijenjenom im zadaćom, veoma dobro radile i postigle znatne rezultate u prikupljanju arhivske i memoarske građe, te u pokušajima da se u obliku kronika ili elaborata pišu i prvi povijesni tekstovi o radničkom pokretu, KP i NOB-u u granicama pojedinih lokaliteta.

Mislim da poseban momenat u ovoj početnoj etapi čine i prve cjelovitije i opsežnije političke ocjene historijskog razvoja KPJ u Jugoslaviji i Hrvatskoj. To su prvenstveno poznati Titov referat na Petom kongresu KPJ, iz srpnja 1948. i referat Vladimira Bakarića na Drugom kongresu KPH, u studenom iste godine. Riječ je o političkim izvještajima na tim kongresima, koji sadrže prve opširnije preglede povijesti Partije na tlu Jugoslavije i Hrvatske, a temelje se i na konzultaciji izvorne građe. Treba samo dodati da ti tekstovi, s obzirom na brojna povijesna pitanja koja obrađuju, na rekonstrukciju i ocjenu pojedinih pojava i zbivanja bitnih za razumijevanje historije Partije, ostaju za povjesničara i dalje značajan dokument iz kojega se mogu crpiti brojni poticaji za razmišljanja o nizu pitanja koja se postavljaju u procesu znanstvenoistraživačkog rada.

S druge strane, u Hrvatskoj su tek malobrojni pojedinci pokazivali interes za znanstveno istraživanje pojedine pojave ili važnijeg događaja iz te problematike, ali je i taj povremeni interes imao značenja jer je krčio put budućem sustavnom znanstvenom radu.

Ako bi, dakle, trebalo dati sažetu ocjenu prve etape s obzirom na zanimanje za povijest radničkog pokreta, a ta etapa traje do 1961-62, tj. do momenta kada to zanimanje ulazi u sklop organizacione osnovice hrvatske historiografije osnivanjem Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, mislim da bi trebalo istaći ove momente: 1. rekao bih da je učinjeno veoma mnogo na stvaranju povoljne atmosfere za, da tako kažem, osvajanje povijesti radničkog pokreta, jer se za tu problematiku stvorio doista neobično velik interes; 2. pokrenuta je široka akcija prikupljanja odgovarajuće građe; 3. nastajali su prvi pokušaji historijskih prikaza pojedinih pojava, problema, zbivanja, koji

su prvenstveno nosili pečat publicistike, primjerene poglavito aktualnom trenutku; tome treba dodati i prve pokušaje znanstvenog karaktera; 4. formirao se prvi kadar poznavalaca te problematike.

Ti momenti, koji imaju svoje nesumnjivo pozitivno značenje za razvijanje i unapređenje interesa za povijest radničkog pokreta, imali su ujedno i svoju slabu stranu. To se prvenstveno odnosi na povijesnu publicistiku, koja je pokazivala neobično širok interes za brojne probleme, ali se — dakako osim izuzetaka — nije temeljila na širem i dubljem istraživanju izvorne građe, nego tek na ponekom dokumentu, stvarajući u mnogo čemu crno-bijele prikaze povijesnih pojava, da ne govorimo o odsutnosti svake kritičnosti. Ta publicistika i njeni nosioci postaju međutim snaga do koje se često jako mnogo drži i preko koje se mjeri i vrednuje stupanj poznavanja povijesti radničkog pokreta.

Kada je u listopadu 1961. osnovan Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, dotadašnji je široki interes za povijest radničkog pokreta dobio i svoju organizacionu znanstvenu osnovicu kojom se uključio u organizacioni krug hrvatske historiografije. Institut je inače nastao u trenutku koji je obilježavalo veliko nezadovoljstvo hrvatske historiografije s načinom organizacije njene djelatnosti, dakle pitanjem koje je možda i danas najaktualnije kada je riječ o povijesnoj znanosti u našoj republici. Već i to može posvjedočiti kako je dočekan Institut čije je rukovodstvo s prvim koracima navještavalo opsežne i ambiciozne ciljeve, a vrlo malo vodilo računa o stvarnim mogućnostima i osnovnim načelima organizacije i razvijanja znanstvenog rada. Nema sumnje da to nisu mogli očekivati ni osnivači Instituta — Izvršni komitet CK SKH i tada Glavni odbor SSRNH — ni bilo tko drugi zainteresiran za napredak historijske nauke. Tu se, dakako, prvenstveno misli na stvaranje bitnih uvjeta za sustavni znanstveni rad koji će omogućiti da se za određeno vrijeme u Institutu odgoji od mladih suradnika početnika potrebni znanstveni kadar. Bitnih uvjeta za takav pravac razvoja nije bilo, tako da je znanstvena djelatnost bila već od samog početka zamišljena na nesolidnoj osnovici. Nju su obilježavali: nedostatak odgovarajućih kriterija u izboru mladih suradnika za Znanstveni odjel; nedostatak odgovarajućeg znanstvenog vodstva; određivanje zadataka koji po opsegu i sadržaju ne odgovaraju načelima organizacije znanstvenog rada i uzrastu, tj. kvalifikaciji tadašnjeg kadra. Ta kriza Instituta trajala je do sredine 1967. god. i od tada se on, uzimajući dakako u obzir različite objektivne i subjektivne poteškoće, sve vidljivije izgrađuje u pravu znanstvenu ustanovu. S obzirom na kadrovsku strukturu, u njemu poglavito rade mladi historičari koji pripadaju generacijama što su studirale povijest pedesetih i na početku šezdesetih godina, od kojih glavnina ima izgrađenu znanstvenu fizionomiju ili je na dobrom putu da to postigne.

Ne može se, na žalost, tvrditi da je Institut, s obzirom na prikazani razvoj, izvršio neki kvalitetni utjecaj na razvoj hrvatske historiografije, bilo u organizacionom bilo u metodološkom pogledu, čineći dakle neki bitan medaž u tom razvoju, ali isto tako ne stoji ocjena da po tematici nije pridonio ništa novo.

U daljnjem konstatiranju organizacione podloge na kojoj se temelji proučavanje povijesti radničkog pokreta treba istaći djelatnost nekoliko pokrajinskih institucija koje se bave regionalnim istraživanjima. To su Historijski institut Slavonije u Slav. Brodu, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu, te Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci. Od ostalih instituta u Hrvatskoj treba još

spomenuti Sjeverojadranski institut JAZU u Rijeci i, naš najmlađi, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, koji se svojim interesom uključuju i u ova istraživanja. Treba ukazati na to da i izvan svih tih ustanova rade neki pojedinci u različitim drugim institucijama, a da i neke druge ustanove pokazuju određeni interes za ta istraživanja. Svakako je važno da se povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj poklanja određena pažnja i u istraživačkim programima nekih znanstvenih ustanova izvan Hrvatske. To se prvenstveno odnosi na Vojnoistorijski institut u Beogradu, koji je razvio opsežan rad od svoga osnutka 1946. god. i postigao znatne rezultate u prikupljanju, sređivanju i objavljivanju arhivske građe, te u istraživanju povijesti NOR-a u Jugoslaviji 1941—1945, u kojem se okviru dužna pažnja poklanja i Hrvatskoj. Također zbog određenog interesa za povijest radničkog pokreta, među ostalim i u Hrvatskoj, treba spomenuti i Institut za savremenu istoriju u Beogradu.

Time bi bio zaokružen ovaj sažeti prikaz organizacione osnovice istraživanja povijesti radničkog pokreta u našoj historiografiji. Ako bi trebalo dati ocjenu protekloj desetogodišnjoj drugoj etapi, koju obilježava znanstvenoistraživački rad na ovoj problematici, onda, mislim, da bi trebalo ukazati na ove karakteristike: 1. nastala je relativno opsežna literatura znanstvenoistraživačkog karaktera u obliku monografija, rasprava i članaka, kronologija, bibliografija itd.; 2. objavljena su kritička izdanja arhivske te memoarske građe, također u znatnom opsegu; 3. formirao se priličan broj istraživača, znanstvenih radnika, povjesničara. Od slabih strana prošle etape u razvoju historiografije radničkog pokreta treba istaći osjetno slabu i nedovoljnu suradnju i koordinaciju rada između pojedinih ustanova, što je dakako imalo negativnih posljedica na unapređenje organizacije čitavoga rada.

Kada danas raspravljamo o sintezi povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj, mislim da bi po mnogo čemu trebalo tu zadaću promatrati u svjetlu nekih bitnih pitanja koja iskrsavaju kao otvorena i značajna upravo zbog prikazane organizacije rada u našoj historiografiji novije povijesti u cjelini. U tom smislu bih ovdje pokušao tek svratiti pažnju na jedno od tih pitanja, za koje mislim da je od fundamentalnog značenja za daljnji razvoj naše historiografije.

U uvodnim tezama materijala za ovo savjetovanje istakli smo da će sinteza biti određena bilanca dosadašnjih rezultata naše povijesne znanosti, jer to omogućuje stupanj koji je dosegla u svom razvoju. Odmah da budemo načistu: dostignuti stupanj istraživanja ne ukazuje naime na to da su postignuti idealni ili bar tako dobri rezultati u analitičkoj djelatnosti naše historiografije da se izrada sinteze nameće sama po sebi. Mislim da je tu posrijedi jedan bitniji moment, a to je da dosadašnji razvoj historiografije, s obzirom na postignute rezultate u metodološkom pogledu, vodi značajnoj spoznaji da takav razvoj više ne pridonosi unapređenju povijesne znanosti nego njenoj stagnaciji. Riječ je o tome da je naša historiografija upravo najmanje učinila u izgradnji marksističke metodologije, koja bi trebalo da postane glavna preokupacija čitave povijesne znanosti s tendencijom da se pretvori u najbitnijeg faktora daljnjeg razvoja historiografije. Prema tome, rad na sintezi povijesti radničkog pokreta danas uključivao bi na svom organizacionom kolosijeku upravo raspravu o historiografiji i marksizmu. Sinteza bi dakle, s jedne strane, kao bilanca postignutih rezultata trebalo da označi na neki način i kraj dosadašnje etape u razvoju historiografije, a, s druge, da inicira doista prijelaz u kvalitetno novu fazu.

S tim je u vezi svakako značajno pitanje utvrđivanja stupnja koji je historiografija dostigla u dosadašnjem razvoju. Vjerojatno se osjeća i u materijalima nedostatak toga faktora. U Institutu je izvršeno više analiza povijesne literature o različitim skupinama problema i o pojedinim razdobljima, što je od bitnog interesa za sintezu, pa će trebati uskoro organizirati o toj temi i posebno savjetovanje.

Prema tome i naša sinteza na kojoj radimo bila bi na neki način slika sadašnjeg stanja u historiografiji, ali s težnjom da se doista uradi najviše što je moguće. Postizanje tog cilja zahtijeva svakako daljnja savjetovanja koja će Institut organizirati.

Kada je, dakle, riječ o pitanju daljnje sudbine historiografije radničkog pokreta, onda je to za nas prvenstveno pitanje izgradnje što adekvatnije metodologije koja će istraživanje povijesnih pojava postaviti u odnos prema društvu kao cjelini. Politička povijest, koja daje osnovno obilježje našoj historiografiji, utječe da se i za sintezu izjasnimo u tom smislu s obzirom na metodološki pristup. Ali ako ona hoće da ostvari onaj osnovni cilj koji joj namjenjuju uvodne teze u pogledu jedinstvene zamisli sadržaja i koncepcije, njene društveno-političke i kulturne te odgojno-obrazovne funkcije, onda se i odgovarajući kritički i revalorizacijski odnos prema literaturi na kojoj se temelji, postavlja kao bitan korak i preduvjet. A taj korak uz to ujedno označava i uvod u ozbiljniju raspravu o metodologiji.

Da zaključim, rad na sintezi povijesti radničkog pokreta treba shvatiti u prvom redu kao živ i kontinuirani proces, u kojemu je organizacija jedan od osnovnih faktora. Izradu sinteze, od rasprave o načelnim pitanjima do izrade konačnog projekta i podjele posla pa do obavljanja i završavanja tog posla u svim fazama, treba da neprekidno prati dinamična organizacija koju će obilježavati susreti i autora i svih zainteresiranih stručnjaka koji mogu pomoći da se u različitim oblicima komuniciranja razmatraju sve značajnije pojave i problemi koji budu iskršavali pred sintezom. Jedna od osnovnih zadaća u tom pogledu bila bi, dakle, potreba sustavne i konstruktivne rasprave o problemima metodologije i stvaranja takve organizacione osnovice historiografskog rada, koja će ujedno jasno definirati i istaći značenje istraživanja povijesti radničkog pokreta. Marksistička metodologija u povijesnim istraživanjima obavezno pretpostavlja usvajanje novih metoda, a to znači i novih profila kadrova, dakle otvara i novu stranicu u razvojnoj liniji historiografije. Mislim da bi tako postavljena zadaća relativno brzo dala odgovor u vezi s gledištem, koje smo često slušali, da je radnički pokret istrgnut iz okvira nacionalne povijesti ako se zasebno proučava. A nikad nismo pokušali da to pitanje organizirano i sustavno raspravimo, jer se, naime, isto tako postavlja pitanje je li ono što netko smatra nacionalnom poviješću doista povijest kao cjelina ili isto tako istrgnuto istraživanje pojedinih povijesnih pojava iz neke druge sfere. Vjerujem da bi nas izgradnja marksističke metodologije relativno brzo u odnosu na dosadašnji razvoj vodila pravom rješenju. Njega sasvim sigurno treba tražiti i u unapređenju organizacije rada, u kojoj će timski rad da dobije pravo mjesto i značenje, a koji u istraživanju društva kao cjeline omogućuje puno uključivanje u istraživanje povijesnog procesa svih povjesničara specijalista, dajući njihovu zajedničkom i organizacijski povezanom radu tek tada puni smisao.

VLADO OŠTRIĆ

Govorio bih o važnosti prvog dijela sinteze za njenu cjelinu.

1. Povijest radničkoga i socijalističkog pokreta *do* konstituiranja komunističkog pokreta sastavni je dio *povijesnog procesa* koji teče od prvih saznanja o socijalističkim idejama i prvih znakova samostalne radničke aktivnosti do oružane pobjede socijalističke revolucije.

Ta povijest sudjeluje u povezivanju svjetskopovijesnog i nacionalnopovijesnog procesa (povijesti socijalizma — u sklopu opće povijesti i u sastavu nacionalne povijesti) — uz pretpostavku usporednog praćenja jednoga i drugog.

Spomenuti povijesni proces izražavaju oni društveni pokreti čiji je cilj socijalističko društvo u Hrvatskoj (i u zemljama s kojima je Hrvatska povezana). Taj je cilj najširi zajednički nazivnik koji te pokrete međusobno povezuje ili ih razmeđuje od drugih društvenih pokreta. No unutar toga razlikujemo pokrete koji su *nosioci razvitka* u tome povijesnom procesu.

Osnovni je nosilac *komunistički pokret* koji se konstituira god. 1919. a od god. 1941. organizira i vodi narodnooslobodilački pokret i ostvaruje socijalističku revoluciju. No uza nj su osnovni nosioci također i *jedinstveni socijalistički pokret do prvog svjetskog rata* i događaja koji su s tim ratom u vezi — zato što stvara određene povijesne preduvjete za postanak komunističkog pokreta — te *socijalistički pokret u transformaciji*, u ratnoj i poratnoj krizi — zato što stvara neposrednu podlogu i sredinu za konstituiranje komunističkog pokreta.

Prema tome, povijesni proces koji je osnovna tema te sinteze nose *prvo*, socijalistički pokret u razdoblju kada njegovi ciljevi imaju revolucionarni doseg, jer bi njihovo ostvarenje bitnije izmijenilo društvenu strukturu, ali pitanje *revolucionarnog* ostvarivanja tih ciljeva još nije »na dnevnom redu« *povijesnog razvitka*; *drugo*, socijalistički pokret u preobrazbi, u razdoblju kada je pitanje revolucije postalo suvremeni problem, osobito kao pitanje opredjeljivanja za revoluciju ili protiv nje; *treće*, socijalistički pokret koji se u razdoblju transformacije opredijelio za *revoluciju* i organizirao kao *komunistički pokret*; *četvrto*, narodnooslobodilački pokret što se stvara oko svoje jezgre — komunističkog pokreta koji ga pokreće, organizira i vodi, u razdoblju kada je »na dnevnom redu« *povijesnog zbivanja* borba za nacionalno oslobođenje, uz ostalo i kao pitanje opredjeljivanja za takvu borbu ili protiv nje, te se u narodnooslobodilačkoj borbi ostvaruje i socijalistička revolucija.

Sve to ističem zato da bih pokazao kako povijest radničkog i socijalističkog pokreta *do* konstituiranja komunističkog pokreta ima naravno mjesto u cjelini sinteze kao njezin prvi dio.

Drugi je vid značenja prvog dijela sinteze za njenu cjelinu to što taj dio može pripomoći razumijevanju onoga sklopa nacionalne povijesti kojemu je povijesni proces od pojave socijalističkih ideja do pobjede socijalističke revolucije sastavni dio.

a) Komunistički pokret postao je vodeća sila hrvatske nacije (i drugih nacija s kojima su Hrvati u zajednici), izveo je te nacije iz egzistencijske krize u kojoj su se našle god. 1941, ostvario je njihovo oslobođenje i daljnji razvitak na socijalističkoj društvenoj osnovici. Zbog toga u takvoj cjelovitoj povijesti valja, ma i najsazetije, pokazati kako se oblikuje hrvatska nacija u toku 19. st. i

kako se razvija do prekretničkih zbivanja 1941—1945. (to vrijedi i za ostale nacije s kojima je hrvatska u zajednici).

b) Pobjedom socijalističke revolucije god. 1945. završena je u nas povijest kapitalističkog društva, pa u tome dijelu treba pokazati, također vrlo sažeto, tu povijest, dakle najvažnije procese i strukturu kapitalističkog društva od njegova nastanka u 19. st. do krize i sloma 1941—1945.

c) Pobjedom socijalističke revolucije radnička klasa bitno je izmijenila svoj društveni položaj i postala oslonac i nosilac osnovnih promjena u društvenoj strukturi, pa je potrebno, koliko nam to povijesna saznanja omogućuju, pokazati i njenu povijest u kapitalističkom društvu od razdoblja kada je kapitalistički društveni preobražaj stvara, oblikuje i preoblikuje, u 19. st., pa do vremena kada postaje takva društvena snaga da transformira čitavo društvo. Ukratko, valja pokušati predočiti povijesni proces od početaka kapitalističkog do početaka socijalističkog društvenog preobražaja, jer se unutar toga odvija onaj povijesni proces koji je tema te sinteze.

Zbog toga, tu temu valja spoznati ponajprije na razini povijesne cjeline u razdoblju od sredine 19. do sredine 20. st., a zatim, dakako, na različitim specijalnim razinama koje omogućuju potrebna razlikovanja.

2. Cjelovitog rješenja za prvu knjigu u historiografiji (povijesnoj literaturi) još nema. Ima samo pokušaja rješenja.¹

Problem cjelovitog prikaza procesa i zbivanja na odvojenim prostorima Hrvatske važan je i otvoren. Postoje određena rješenja za dijelove (za Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Istru, za Rijeku samo odlomci mogućeg rješenja), ali ne i za cjelinu (i tu ima pokušaja).

Potrebno je obuhvatiti cjelinu, ali je valja prikazati s pomoću posebnosti koje realno postoje. Ne treba sve stapati u cjelinu, bez razlikovanja onoga što je posebno, jer se onda rubni, a ipak važni prostori gube pored središnjeg prostora. Povezanost dijelova valja izraziti: a) nacionalnopovijesnim pristupom i b) prikazom stvarnih povezivanja ili pokušaja povezivanja što ih imaju posebni dijelovi. Ta su povezivanja znatnim dijelom neispitana.

Društvena podloga radničkog pokreta dovoljno je ispitana. Može se vršiti izvjesno povezivanje društvene podloge s različitim pojavnim oblicima radničkog pokreta — s tipovima organiziranja, idejnim obilježjima, tipovima aktivnosti. Može se donekle izbjeći pojavljivanje gospodarske i društvene podloge u funkciji uvodnog dodatka od kojeg je prikaz radničkog pokreta praktično odvojen. Ali između gospodarsko-društvene podloge i pojava oblika radničkog pokreta — organizacijskih, idejnih, akcionih — u historiografiji još nedostaje srednja komponenta koja ih povezuje, a to su društveno kretanje i tendencije koje utječu na radništvo i uvelike predodređuju pojavne oblike i obilježja radničkog pokreta (osobito su važne kategorije prostorne i društvene pokretljivosti).

U vezi su s tim i različite sastavnice kompleksno shvaćenog pojma radničkog pokreta, socijalističke, nesocijalističke i protusocijalističke, koje nisu dovoljno proučene u cjelini i u međuodnosima. To je važno u cjelini sinteze i stoga što socijalistička komponenta živi usred takvog složenog sklopa radničkog pokreta.

¹ Usp. V. Ožtrić, Radnički pokret u Hrvatskoj od početka do god. 1914. u našoj povijesnoj književnosti, Prvi dio ČSP 1/1973, Drugi dio, ČSP 2/1973. Taj je rad, dakako, podloga za ovaj prilog diskusiji.

Osnovni tipovi organiziranja prilično su poznati. Možemo se dosta dobro snaći kad je riječ o značajkama i značenju radničkih društava (potpornih i kulturnih), a i radničkih stranaka, no nešto je teže sa sindikatima, jer su manje proučeni. Opća slika o tipovima aktivnosti postoji, no potanjoj slici štošta nedostaje. Obilježja ideja nisu nepoznata, no trebalo bi produbiti njihovo povezivanje s društvenim kretanjima i tendencijama.

U sjevernoj Hrvatskoj poznajemo u izvjesnoj ravnoteži i unutarnji razvitak i vanjske odnose socijalističkog pokreta, a po prilici isto tako i u Dalmaciji. U Istri više znamo o vanjskim odnosima nego o unutarnjem razvitku. U Rijeci, iako je među najvažnijim hrvatskim gradovima, malo znamo i o unutarnjem razvitku pokreta, i o vanjskim odnosima u gradu, i o utjecajima i vezama izvan grada.

Društvene slojeve i angažirane grupe više poznajemo kvantitativno, prilično nam nedostaju, npr., mentaliteti klasa, slojeva, grupa. Istaknuti pojedinci, mnogi od njih, više su nam imena nego životni i idejni profili. Valjalo bi poduzeti i biografska istraživanja.

U literaturi ima uzajamnog zanemarivanja između autora. No za sintezu treba strpljivo probrati svaki koristan podatak i upotrebljivu misao u svemu što je napisano.

Iako su dosta obilno korišteni izvori koji potječu od radničkog pokreta i izvori o pokretu, još uvijek je važno i vrijedno truda pronalaziti i koristiti se neupotrebljivanim ili nedovoljno upotrebljivanim izvorima. Više su korišteni kontinuirani izvori, a manje oni koji se javljaju pojedinačno ili u manjim skupinama. I u jednim i u drugima pretežno su iskorišteni markantniji dijelovi, no trebalo bi se više koristiti sitnijim dijelovima, pa i »mikropodacima« ili, npr., podacima koji su manje neposredni a više indikacioni. No vrlo je uočljiv problem korištenja izvora za cijelu Hrvatsku. To je zbog njihove razasutosti vrlo teško. Taj problem još ni jedan autor nije zadovoljavajuće riješio, a jedva da je i rješiv bez zajedničke organizacije.

U cjelokupnoj povijesnoj književnosti prevladavaju dvije kategorije djela i radova: znanstveni radovi (s korisnijim publicističkim prinosima) i izdanja građe (no treba napomenuti da je izdavanje građe bilo nepotpuno i nedovoljno sustavno, iako izdana građa kako-tako »pokriva« dio tematike). Međutim, nedostaje još jedna kategorija: pomoćna literatura, priručnici, kao što su kronologije, bibliografije, biografije, priručnici izvora.

Treba dakle računati s tim da će se usporedo s neposrednim radom na prvoj knjizi morati i dalje proširivati i poboljšavati njena heuristička i historiografska podloga, a za to je potreban intenzivan ali strpljiv rad, bez nervoze. Izvjesno ohrabrenje predstavlja popis djela i radova na koje se može računati u slijedećem razdoblju, jer su završena ili će biti završena, naravno ako budu objavljena, jer je njihovo objavljivanje jedan od preduvjeta za izradu sinteze u cjelini i njenog prvog dijela napose.

Za sintezu se može prosuditi da će označiti određeni napredak, no, dakako, moramo je realistički shvatiti i prihvatiti. Njeni će nedostaci biti uputa za daljnji rad, a rezultati poticaj i ohrabrenje u radu.

3. Razmišljanje o cjelini sinteze i o mjestu i značenju prvoga dijela u toj cjelini navodi na zamisao da se u naslovu više naglasi ona komponenta radničkog pokreta koja je najbitnija zato što je nosilac povijesnog procesa od pojave

socijalističkih ideja do pobjede socijalističke revolucije (u razdoblju koje obuhvaća prva knjiga ta je komponenta, dakako, socijalistički pokret). Međutim, u razmatranje moramo uvesti, odnosno moramo s time računati (može biti u naslovu, a nesumnjivo u sadržaju), kompleksni pojam radničkog pokreta kojemu je bitna sastavnica socijalistički pokret. To moramo učiniti i zato što je u prvoj knjizi obuhvaćeno, uz razdoblje u kojemu je socijalistički pokret konstituiran i kontinuirano djeluje do prvog svjetskog rata, i ono prethodno razdoblje kada radnički pokret nastaje i postoji, ali u njegovom sklopu još nije konstituiran socijalistički pokret.

To ne znači da ga uopće nema, da nema socijalističkih ideja, socijalističkog djelovanja i utjecaja, nego da nema konstituiranoga socijalističkog pokreta. Zato su jednako važni pojmovi *radnički pokret* i *socijalistički pokret*. Prvi kao širi, relativno kompleksniji, drugi kao bitna sastavnica prvoga.

4. U tome pitanju važne su, uz ostalo, prve svibanjske proslave, 1890, osobito ona u Zagrebu. Međutim, nije riječ o proslavi 1. svibnja kao takvoj, kao događaju, nego o tome što je ta proslava značila i označila, što ona pokazuje o položaju radništva, o strukturi radništva, o procesima koji se u toj strukturi odvijaju. Mogli bi se navesti još mnogi takvi primjeri (tj. događaji koji pokazuju unutarnja kretanja). U tom je smislu već rečeno da je god. 1890. odabrana kao najpogodnije sjecište unutarnjih i vanjskih odrednica u procesu konstituiranja socijalističkog pokreta koji traje dulje. Nije riječ o tome da su određeni, konkretni događaji sami po sebi prekretnica, nego da u tome razdoblju uočavamo procese koji se odvijaju u pojedinim područjima Hrvatske. Zbog toga moramo izraziti prijelazni proces između onih zbivanja koja su karakteristična za prvi dio (prve knjige) i zbivanja karakterističnih za drugi dio (ovdje u pojmu zbivanja povezujemo događaje i procese). Ako u sintezi želimo izraziti zbivanja u čitavoj Hrvatskoj, moramo uzeti u obzir ono što se u određenom razdoblju u pojedinim dijelovima Hrvatske zbiva (a ima zajednički značaj i značenje). Ako se ne zbiva istodobno, to nam onda stvara jedno prijelazno doba i ukazuje na to što takav niz pojava u sebi, u bitnosti, znači.

Zbog toga su i svibanjske proslave važne prvo, zato što se uklapaju u lanac događaja koji traju nekoliko godina (u tom je lancu, spomenimo posebno, i osnivanje socijaldemokratskih stranaka), drugo, zato što pokazuju određena unutarnja kretanja u radničkim slojevima. To je jedno prijelazno doba koje smo označili kao doba konstituiranja socijalističkog pokreta. Od tada se on razvija, što znači da u društvenim kretanjima postoje procesi koji to omogućuju.

5. Uočavajući određene pojavne oblike koji nas zanimaju — pojavne oblike radničkog pokreta moramo utvrditi takvim promatranjem da ispod površine tih oblika pronalazimo ono što je bitno, a to su društvena kretanja i društvene tendencije. Iz diskusije se vidi da je to opća potreba koja se u svemu osjeća. To nam daje u ruke ključeve za neke vrlo važne probleme.

Kada govorimo o različitim etapama razvitka radničkog pokreta, organizacijskog razvitka, ili o određenim političkim preokupacijama radničkog pokreta, one tu nisu značajne same po sebi, nego su rezultat nekih drugih procesa i izražavaju određene društvene tendencije. Npr., radnička potporna i kulturna društva izražavaju jedan tip društvenih tendencija radništva, a radničke političke stranke i sindikati drugi tip takvih tendencija. Postoji početna razina društvenih tendencija radnika kojima udovoljavaju takva društva, ali radničke

društvene tendencije većeg dosega, značajne za društvene strukture i odnose u cjelini, zahtijevaju drugi tip organizacije. Zato u toku 90-ih godina 19. st. i dalje, svagdje u Hrvatskoj radnička društva ostaju u pozadini a javljaju se drugi tipovi organizacija.

I odnos prema kapitalističkom društvu, posebno prema proletarizaciji, dovodi do tendencija ka različitim rješenjima: borba svih koji su proletarizacijom zahvaćeni ili ugroženi za temeljit društveni preobražaj ili zaustavljanje (ograničavanje) proletarizacije i proširenje mogućnosti za skromnu društvenu pokretljivost.

Drugi primjer: kulturna djelatnost radničkih društava također izražava određene društvene tendencije. Težnja za obrazovanjem javlja se naime u ovom smislu: obrazovanje je potrebno da bi se moglo sudjelovati u društvenoj pokretljivosti (dakako onoj »naviše«). Međutim, ona ima i drugi smisao: obrazovanje osposobljava za buduće *mijenjanje* društva.

Dakle, iza pojava oblika koje proučavamo, prateći organizaciju, tipove djelovanja, vrste aktivnosti, moramo uočavati koji su tu društveni procesi prisutni i koje se društvene tendencije izražavaju. Tada će biti jasnije zašto u jednom razdoblju prevladava jedan način organiziranja, a u drugom drugi. Ili, zašto radnička društva nisu sama po sebi socijalistička (većina članova tih društva ima naime jedne društvene težnje, a socijalisti druge, na višem stupnju, i oni tu djeluju kao angažirana manjina i zastupaju tendencije višega stupnja).

Ima i drugih zanimljivih problema. Radnički pokret u Hrvatskoj 19. st. uglavnom je bez intelektualaca. Ima ipak intelektualaca koji se zanimaju za socijalna pitanja, za radničko pitanje, pa i za radnički pokret — na razini već spominjanih početnih društvenih tendencija radništva. Zanimljivo je u vezi s tim razmisliti o sudbini »Radničkog prijatelja« (prvog socijalističkog lista u Hrvatskoj, 1874—75). Mažuranićev režim ne ometa pokretanje i izlaženje »Radničkog prijatelja« kad se može činiti da list izražava *početne* društvene tendencije jednog dijela radništva, ali će ga zabraniti kada je postalo jasno da se u njemu izražavaju tendencije društveno angažiranog radništva koje su na višem stupnju.

Sam radnički pokret razvija se (u 19. st.) bez intelektualaca. Radnici su sami, s malo izuzetaka. To zanimljivije je kako oni nastoje da svoje probleme sami rješavaju, da sami sebe izgrađuju obrazovanjem. Kad govorimo o značenju proletarijata, o svjetskopovijesnoj misiji proletarijata, treba se upitati o kakvom je proletarijatu riječ. Tu valja uočiti da se u nas kroz desetljeća, kroz čitava razdoblja, radi, bori, za stvaranje lika kulturnog i društveno angažiranog radnika, jer samo takav radnik može biti nosilac razvitka. Ne bilo kakav proleter, nego kulturni, angažirani, izgrađeni proleter. Tu su dakle počeci strpljivog rada što stvara onu manjinu radništva koja zbog svojih kvalifikativa postaje nosilac daljnjih kretanja. Kada govorimo o radničkom pokretu, govorimo o manjini, a ne o većini radništva. Svi tipovi organizacija obuhvaćaju samo manjinu radništva. Govorimo dakle o društveno angažiranoj manjini unutar cjelokupne društvene podloge radničkog pokreta. U to uklapamo njihova nastojanja.

MIRJANA GROSS

Nitko nije ništa rekao o uvodu, o kojem bi danas trebalo najviše govoriti. Ostale probleme možemo riješiti sutra u radu sekcija.

Na str. 4 piše da su se iskristalizirali osnovni pogledi na sintezu. Bilo bi žalosno da su se iskristalizirali već u početnoj fazi rada. To bi značilo da ne krećemo ni korak naprijed. Nadam se da ćemo u toku rada doći do zajedničkih stavova o sintezi. Za sada — to pokazuje i današnja diskusija — još ne znamo: 1. što je sinteza, 2. na koje pojave treba u sintezi baciti težište.

Radujem se što je u tom programu, doduše vrlo stidljivo, nagoviješten sociološki pristup. Međutim, kada se prilazi njegovoj razradi, on se gubi. Program se dalje kreće u okviru događajne političke povijesti. Dozvolite da to ilustriram na uvodnom dijelu.

Na str. 6 kaže se, uz ostalo, u vezi sa širim društvenim procesima i strukturalnim promjenama: »Povijest socijalističkog, komunističkog i narodnooslobodilačkog pokreta povezati sa povijesti radništva, seljaštva, inteligencije i drugih slojeva u razdoblju poslije sloma kapitalizma u Hrvatskoj.«¹

Ta formulacija pokazuje da se pojave ne promatraju s gledišta društvene strukture i bitnih pojava. Težište, dakle, nije na klasnoj borbi! Buržoazija se uopće ne spominje! Zar odnos radnika i poslodavaca nije središnja pojava u radničkom pokretu? Već na temelju dosadašnjih površnih istraživanja znamo nešto o strukturi buržoazije i proletarijata u Hrvatskoj do I svjetskog rata. Naše dosadašnje spoznaje trebalo bi samo produbiti. Barem za I knjigu sociološki je pristup moguć i neophodno potreban.

I na str. 8 jasno vidimo da se sinteza svodi na događajnu povijest. Događaji se nižu jedan za drugim a nije istaknuto povezivanje u cjelini, što bi bio zadatak sinteze. Moramo težiti spoznaji dubinskih pojava koje imaju dulje trajanje, a ne zaustaviti se isključivo na političkim događajima koji se vrlo brzo mijenjaju, tj. na faktografiji.

Periodizacija prema političkim događajima nemoguća je i stvara pseudoprobleme, a ne govori o bitnim problemima.

Što zapravo znači događaj? U dosadašnjoj smo periodizaciji utvrdili novu fazu organiziranoga socijalističkog pokreta s god. 1890, tj. s prvomajskom skupštinom, kojoj prisustvuje oko hiljadu radnika. Sama po sebi jedna skupština nije važna. Može biti puki slučaj da se na nekoj skupštini pojavljuje više ljudi, što ne mora značiti da su se dogodile veće promjene. No događaj prve prvomajske proslave površinski je izraz dubokih promjena u vezi s razvojem evropskoga radničkog pokreta, s pojavom radničke klase u Hrvatskoj, s njenom određenom strukturom i posebnim obilježjem socijalističke ideje.

Prema tome, događaj nam mora poslužiti kao površinski putokaz koji nas vodi u dubinu povijesnih pojava. Moramo se truditi da izgradimo shemu periodizacije prema kompleksnim društvenim pojavama a ne prema površinskom, kratkotrajnom događaju. Periodizacija prema događaju vodi nas u nemoguću situaciju. Rekli smo, naime, da je radnički pokret dio nacionalne povijesti. U toj cjelini broj događaja raste u nedogled. Koji će nam, dakle, događaji poslužiti kao

¹ Taj se citat nalazi u prvobitnoj verziji materijala, koji je priređen za savjetovanje (op. red.).

ključne točke u periodizaciji i kompoziciji? S druge strane, promatranje dubinskih pojava omogućava nam uočavanje prekretnica bitnih za cijelo društvo. Ako morate sintezu napisati za dvije godine, ako nisu moguća nova istraživanja, treba vidjeti kakvu mogućnost pružaju dosadašnji radovi. Oni su bacili težište na političke događaje, a vi ćete pomoću njih tražiti dubinske pojave koje dulje traju i koje mogu pridonijeti objašnjenju razvoja našega suvremenog društva.

Prema tome, riječ je o sociološkom pristupu, o želji da probijemo okvire dosadašnje događajne historiografije. To je zaista teško u društvu koje doživljava povijest uglavnom kao događaje vezane uz pojedine velike ličnosti.

Na str. 9 govori se o metodološkom pristupu. Pri tom se, koliko mogu razabrati, napominje da će politička povijest biti središte sinteze. Dakle, u uvodu i nekim drugim dijelovima nacrt bar nagovještava pristup društvu kao cjelini, a na ovom se mjestu stavlja težište na političku povijest.

Crvena nit sinteze bila bi razvoj socijalističke ideje. No razvoj socijalističke ideje možemo pratiti u njenim događajnim manifestacijama i kao izraz dubinskih pojava. Možemo, npr., samo reći da se socijalistička ideja javlja 1867. ili 1869. i da izgleda tako i tako, da postoje listovi i nastaju radničke grupe. Dakle, ne bismo smjeli samo proglasiti što će biti crvena nit u toj sintezi. Potrebno je ozbiljno razmatrati kako da se ta crvena nit obradi.

Iz dosadašnje diskusije vidi se da ne znamo što je zapravo sinteza. Neki drugovi misle da je sinteza onaj način znanstvene prezentacije koji obuhvaća što više događaja. Ako želimo obuhvatiti sve, mora nastati kaos. Zato treba izabrati pojavu koja će biti u prvom planu. Pri tome valja razlikovati pojmove: »pregled« i »sinteza«. Pregled bi bio sustavna obrada rezultata događajne historiografije, a sinteza bi morala produbiti našu spoznaju sociološkim pristupom. Pitanje je, dakle, hoće li to biti samo pregled ili rezultat koji se može nazvati sintezom.

Ni najbolja sinteza ne rješava sva pitanja. To u znanosti ne postoji jer bi se inače znanost zaustavila. I u sintezi treba oblikovati pitanja na koje ne znamo odgovor. Zadaća je historičara da rješava probleme i da postavlja nove, tj. da traži nove putove historiografiji.

U vezi sa sintezom morali bismo razmišljati o mnogo čemu što dosada nismo uradili. Iskustvo iz pisanja raznih sinteza pokazuje da je historiografija neke zemlje napredovala kao cjelina, kada su se otvarali novi pristupi. Ako se, dakle, u nas napiše sinteza radničkog pokreta, cijela će historiografija imati koristi.

Nemojmo dakle sprečavati otvaranje novih pitanja, u vezi s tom sintezom. Usmjerimo svoj pogled prema društvu kao cjelini. Koja bi pojava bila u tom pogledu prikladnija od radničkog i komunističkog pokreta, područja života i djelatnosti »malog čovjeka«, tj. širih slojeva društva u prošlosti?

IGOR KARAMAN

Govorio bih o onome što je u »Nacrtu sadržaja« [prve knjige] koji razmatramo dato kao ekonomsko-socijalni aspekt povijesti radničkog pokreta. No, prije svega, potpuno se slažem s predloženim osnovnim pristupom našem zadatku,

tj. s realnim pristupom, kao što je ovdje rečeno u uvodu. Ako polazimo od toga da je priprema sinteze neposredan radni zadatak — a prihvatili smo da je treba realizirati u relativno kraćem vremenu — ne možemo drugačije postupiti nego da pođemo od realnog pristupa; to znači da će sinteza odražavati pravu situaciju naše historiografije. Zato će težište biti na političkoj povijesti, ali se ujedno već u nacrtu nagašava da će, koliko je moguće, biti posvećena pažnja i ekonomsko-socijalnoj komponenti. Želim naglasiti da u cijelosti prihvaćam takav pristup, pa s tog stanovišta ocjenjujem udio koji može imati ekonomsko-socijalni aspekt u čitavom tome djelu.

Ako želimo razmotriti kakav je udio ekonomsko-socijalne problematike u tome našem djelu, moramo uočiti osnovne koordinate raspodjele građe. Prva je koordinata po kojoj se materija dijeli *vremenska koordinata*, ono što nazivamo periodizacijom. Međutim, periodizacija s kojom se ovdje operira nije periodizacija povijesti radničkog pokreta. Ona nije tako ni zamišljena jer, kad bi bila riječ o toj i takvoj periodizaciji, onda bi pojedina razdoblja morala imati neka svoja unutrašnja točna obilježja. U nacrtu se, naprotiv, samo govori o radničkom pokretu u Hrvatskoj od prvih početaka do 1890. godine, a nakon toga se ne pripisuje neka posebna oznaka svakom periodu kao određenoj razvojnoj fazi. Nije se ni nastojalo da se ta dva glavna dijela knjige (do 1890. i poslije toga doba) označe po nekim njihovim karakteristikama s obzirom na etape razvitka radničkog pokreta. Smatram da ne bi ni bilo moguće dati jedinstvenu periodizaciju povijesti radničkog pokreta u svim hrvatskim zemljama za razdoblje do 1918. Pojedine razvojne faze javljaju se u pojedinim našim krajevima u različito vrijeme, pa bi prema tome, jedinstvena periodizacija bila nasilje nad pravim tokom toga procesa u tim krajevima.

Drugo je, međutim, pitanje raspodjele materije unutar toga djela. Dakako, ta se raspodjela temelji na onim epohama koje su važne za središnji dio teritorija koji razmatramo, te se tako podudara i s osnovnim fazama njegova unutrašnjeg razvitka (radničkog pokreta). S obzirom na nužnu podjelu materije, ovdje imamo predviđen početak prvoga dijela sredinom XIX stoljeća (sa 1848. kao početnom godinom, od koje računamo razvitak građansko-kapitalističkog poretka), zatim kao razdjelnice 1890. i 1914. godinu. Mislim da je to dobro urađeno.

Htio bih ujedno naglasiti ovo: kad bismo i pošli od analize socijalno-ekonomskog razvitka, nije moguće (naročito u novijim razdobljima) utvrđivati neke granične godine sa stanovišta dubinskih kretanja i promjena. Dubinska kretanja ne mogu se ograničiti bilo kojom pojedinom godinom, jer je riječ o procesima koji traju. U ranijim razdobljima može se ponešto neodređeno (na početku, na sredini ili potkraj nekog stoljeća) utvrditi doba kada dolazi do promjena u unutrašnjim ekonomsko-socijalnim kretanjima i to uzeti kao bazu za periodizaciju. No, kod novijih razdoblja operiramo uglavnom s kraćim vremenskim cjelinama, pa se moramo poslužiti u periodizaciji događajima iz političkih zbivanja.

Stoga se i u našem djelu pri raspodjeli materije nužno moramo osloniti na neke događaje iz političkog ili organizacionog razvitka radničkog pokreta. Bitno je pri tome pitanje hoćemo li u periodizaciji izabrati kao granični neki događaj upravo unutar onoga užeg prijelaznog razdoblja, koje i u datim ekonomsko-socijalnim kretanjima znači važnu razdjelnicu. S toga stanovišta složio bih se

s mišljenjem da u Hrvatskoj možemo cjelovito pratiti ekonomsko-socijalni razvoj od sredine XIX stoljeća do 1890. godine (bez obzira na mogućnost daljnje podjele i te epohe, kada bismo detaljnije razrađivali ranija razdoblja povijesti radništva). S obzirom na namjenu naše knjige, slažem se, dakle, da prvi dio obuhvati vrijeme do početka devedesetih godina XIX st., zatim da se obradi period od prvoga svjetskog rata i posebno problematika u toku prvoga svjetskog rata. Hoće li razdjelnica biti 1890, 1892. ili 1894. godina — to je pitanje ocjene pojedinih događaja, što treba da prouče oni koji se bave problemima organizacionog i političkog razvitka radničkog pokreta.

Druga koordinata, koju upotrebljavamo unutar osnovne vremenske podjele, ponekad je teritorijalna razdioba. No, slažem se s predloženim nacrtom da u tom djelu nastojimo dati cjeloviti pregled zbivanja na čitavom hrvatskom području, zbog čega su kao druga koordinata uzete *oblasti ljudske djelatnosti*: ekonomika, socijalna kretanja, političko-organizacioni razvoj i kulturna zbivanja. U tom bi okviru nastojali prikazati raznolikost pojedinih teritorija i pokušali ih ujediniti u cjelovitom sagledavanju.

Osvrnuo bih se sada na neke elemente *ekonomsko-socijalnog razvitka*. Mislim da možemo govoriti o tri bitna problematska sklopa, u kojima je prema nacrtu sadržan ekonomsko-socijalni aspekt razvitka radništva i radničkog pokreta. To je najprije opći okvir ekonomsko-socijalnih odnosa u Hrvatskoj, zatim, također kao zasebno poglavlje, problem kretanja socijalne strukture radništva i onda ono što bismo mogli nazvati uvjetima svakodnevnog života i rada radnika. Za tu posljednju materiju nije predviđeno da se obradi u posebnom poglavlju — s čime se slažem, jer mislim da je moramo povezati iz određenih razloga uz prikaze štrajkova.

Što se tiče obrade *općih, okvirnih ekonomsko-socijalnih kretanja* u hrvatskim zemljama do 1918, mislim da u tome pogledu nećemo imati za ovo djelo nekih većih poteškoća, jer — barem za privredni razvitak — raspoložemo određenim rezultatima naše novije povijesne znanosti. Slabije su osvijetljena pitanja društvene strukture; ali, ako je riječ o sumarnom prikazu društvenih kretanja, čini mi se da bismo i to mogli svladati uz određene napore. Autore toga poglavlja treba potražiti među znanstvenicima koji se bave nacionalnom ekonomsko-socijalnom poviješću.

Budući da drugi problematski sklop, tj. kretanje strukture radništva, smatram naročito važnom materijom, o tome bih govorio na kraju. Treću problematsku grupu, tj. obradu *uvjeta života i rada radništva* nemamo predviđenu u obliku posebnog poglavlja. S obzirom na naša relevantna istraživanja, vjerujem da se tako (u globalnom pregledu) ne bi još ni mogla obraditi. Tu postoji velika raznolikost od poduzeća do poduzeća, od lokaliteta do lokaliteta; prije nego što budemo raspolagali detaljnim istraživanjima konkretnih uvjeta u dovoljnom broju pojedinačnih poduzeća ili lokaliteta, ne bi se smjelo ići na bilo kakve generalizacije — jer nas u toj oblasti neki umjetno konstruirani prosjeci ne bi ničemu doveli. Zato mislim da se ta problematika može dati jedino putem dobro izabраниh ilustrativnih primjera. To bi trebalo napose učiniti u sastavu onoga dijela u kojem se prikazuju štrajkovi, jer su upravo štrajkovi odraz konkretne situacije, u njima dolazi do izražaja stanje i položaj radništva. Ako bismo sustavno i promišljeno izabrali štrajkove, odnosno štrajkaške pokrete, koje vrijedi detaljnije opisati, onda bi uz to trebalo također prikazati u kakvim su prilikama radili i živjeli radnici koji štrajkaju.

Uostalom, ono što je dosad urađeno na istraživanju uvjeta života i rada našega radništva uglavnom je vezano uz štrajkaške pokrete, jer su i podaci kojima raspolazemo sadržani znatnim dijelom u materijalima o štrajkovima. Stoga je razumljivo da se u historiografiji obično uvjeti života i rada radništva pojedinog poduzeća, odnosno pojedinog lokaliteta, analiziraju u vezi s pojavom većih ili manjih štrajkova. Što se tiče nosilaca obrade te problematike, to je dosada bio i trebalo bi (s obzirom na predloženi način prezentiranja ove materije) i dalje da bude zadatak suradnika specijalnog profila među stručnjacima koji se bave poviješću radničkog pokreta, a ne ekonomsko-socijalnih historičara općeg profila.

Sada bih se vratio na ono što smatram naročito značajnim, a to je pitanje analize *sastava radništva* (tj. geneze, strukture i obilježja radničkih slojeva). Kao što znamo, to je ujedno najkritičnija problematika jer se na njoj najmanje radilo. Nemamo socijalnih historičara i čini mi se da bi to bila prilika da se naglasi nedostatak socijalno-historijskih istraživanja kod nas. Našoj historiografiji, koja je pretežno bila usmjerena na političku povijest, ne možemo dati novu dimenziju ako nedostaju rezultati socijalno-historijskih analiza.

Zašto smatram da je neobično važno, kritično, pitanje nedostatka te analize? Zato što nam je socijalna povijest neophodna kopčica između onoga što imamo: između novijih istraživanja ekonomskog razvitka i dosadašnje obrade političkih zbivanja. Bez poznavanja socijalnih kretanja ne možemo očekivati da će naša politička historiografija iskoristiti ni one, makar skromne rezultate koje smo postigli u ekonomskoj povijesti. Izravno povezivanje tih rezultata je nemoguće, vodilo bi nas u neku vrstu vulgarnog ekonomizma. Prema tome, moramo socijalno-historijskom analizom povezivati ekonomska kretanja s političkim zbivanjima. Budući da tu zasad postoji jaz, u praksi se pokazuje da naša politička historiografija ovog razdoblja (napose s obzirom na radnički pokret) nije mogla poslužiti se u produblivanju svojih analiza ni onim što je postignuto u istraživanjima ekonomskog razvitka.

Smatram da zadatak obrade strukture radništva treba prepustiti istraživačima specijalnog profila. Stručnjake takvog profila morali bismo uključiti u kadrovski sastav one grupe istraživača, koja se bavi poviješću radničkog pokreta. Nemam iluzija da bismo u tom pravcu mogli za godinu ili dvije (koliko nam stoji na raspolaganju za ovu sintezu) postići znatnije rezultate ni kad bismo već sada imali takve specijaliste; ali treba iskoristiti tu priliku da uvjerimo sebe i druge u to da praznina ne bi smjela ostati i nadalje, da je potrebno općenito inicirati takva istraživanja, odnosno, u užem smislu: organizirati istraživanja socijalne strukture radništva u okvirima historiografije radničkog pokreta.

Bilo bi korisno ako bismo još u toku rada na tekstovima sinteze mogli dobiti jednog suradnika za istraživanje materije, kojom se za razdoblje između dva rata bavi kolegica Kolar-Dimitrijević. To je moguće postići i orijentacijom nekoga od sadašnjih suradnika na tu problematiku, ali bi bilo bolje osigurati novu suradničku snagu koja bi se na to usmjerila. Mislim da bismo time već u ovih godinu i po dana pripremnog rada na tekstovima našeg djela mogli udariti temelj takvim istraživanjima. Možemo, dakako, zadatak izrade odgovarajućih poglavlja u prvom i drugom dijelu knjige riješiti tako da ih obrade autori koji se neće kasnije specijalno baviti analizom socijalne strukture radništva. Uostalom, vidim da je zasad tako i predviđeno. Ali bitno je upravo

pitanje hoće li se onaj koji bi izradio te tekstove dalje baviti tom problematikom ili će se vratiti svome osnovnom području istraživanja. Ako uočimo i priznamo važnost upotpunjavanja strukture kadrova koji se bave poviješću radničkog pokreta specijalistima takvog profila, trebalo bi nastojati da se barem jedan takav suradnik počne stručno formirati već u sklopu ovoga našeg zadatka.

DRAGOVAN ŠEPIC

Kada sam materijal pročitao u cjelini, bio sam impresioniran. To je golem posao. Mislim da je dobro sistematiziran i da se primjedbe mogu odnositi samo na detalje.

Isto tako mislim o trećem dijelu. To je onaj dio koji se odnosi na prvi svjetski rat.

Što se tiče prvoga svjetskog rata, tu bismo morali obraditi jedan problem u vezi s razvojem radničkog pokreta u Hrvatskoj. To je nacionalni problem, koji je u to vrijeme problem budućeg mira a javlja se također zajedno s problemom revolucije ili je s njome usko povezan.

Zanimljivo je naime znati kako je radnička klasa gledala na te probleme u jugoslavenskim zemljama, a posebno u Hrvatskoj. Radnička klasa postaje u toku rata aktivan faktor, ona nastoji da se ubaci u akciju što se tada vodila za što brže zaključivanje mira. No ona nije bila potpuno jedinstvena, unutar radničkog pokreta postojali su sukobi. Kod nas to pitanje, međutim, nije još dovoljno proučeno.

Na primjer, pitanje sudjelovanja predstavnika socijaldemokrata na tzv. stockholmskoj konferenciji. To još nije temeljito obrađeno i stoga bi bila potrebna nova istraživanja. Naša socijaldemokratska stranka nastoji da intervenira na toj konferenciji i iznosi svoj program mira i rješenja jugoslavenskog pitanja. To je bila posljedica tadašnjih prilika i odgovaralo je određenom trenutku kada je to bilo aktualno. No, nije tako bilo samo kod nas. I Slovenci, i Srbi, i Bugari, odnosno njihovi socijaldemokrati, zalagali su se za pravedne uvjete budućeg mira i bolje uređenje svijeta. Zato bi tom pitanju trebalo posvetiti veću pažnju.

Zatim, treba spomenuti da se socijaldemokratske stranke povezuju s građanskim strankama u nastojanju da dođe do pravednog mira i pravednijega uređenja svijeta. Tada radnička klasa u Hrvatskoj formulira, možda prvi put na međunarodnom planu, program mira.

Došao sam do nekih materijala, od kojih je naročito interesantan onaj koji se odnosi na veze između Jugoslavenskog odbora i akcije koja je bila povedena za sastanak radničkih stranaka u Stockholmu. Zanimljivo je što je u vezi s tim pisao prof. Hrabak o interesu srpske vlade za rad srpskih socijalista.¹

¹ B. Hrabak, Rad Pašičevog pouzdanika u Rusiji dra Radoslava Jovanovića za vreme Oktobarske socijalističke revolucije (Jugoslovenska udruženja u Rusiji od kraja 1917. do kraja 1918. godine), *Arhivski almanah*, 1, 1958, 127—157; *Isti*, Pokušaji srpske vlade da politički koristi socijaldemokrate 1917—1918. godine na i mj. 4, 1962, 107—134.

Postoji još jedno pitanje koje mi se nameće, kada čitam ovaj program rada, naime: što je s našim socijalistima u ostalim državama i s našim zarobljenicima u Rusiji, što su radili, kako su djelovali, jer se i ondje javljaju određene ideje i postoje određena nastojanja da se utječe na politički razvoj u domovini.

VJEKOSLAV BRATULIĆ

Počet ću od pojma sjeverne Hrvatske. Pitanje je, naime, je li se taj pojam uvijek u povijesnim radovima pravilno primjenjivao. Banska Hrvatska nije predstavljala samo sjevernu Hrvatsku. Banska Hrvatska pružala se sve do mora. Kad se govori o Istri, možda bi bilo bolje upotrebljavati termin Istarski poluotok, a ne Istra, premda se i tu postavlja jedno drugo pitanje, a to je podjela Istre na dio koji je pripao Hrvatskoj i manji dio koji je pripao Sloveniji. Svakako, tu se javljaju neka pitanja o kojima treba voditi računa i koja će biti potrebno još objasniti.

Što se tiče ostalih problema o kojima je riječ, drago mi je što mogu konstatirati da su neke od onih teza koje sam zastupao na prošlom savjetovanju [22. lipnja 1972] u pogledu periodizacije i pristupa obradi povijesti radničkog, socijalističkog i komunističkog pokreta usvojene i da su koncipirane u ovim materijalima. Isto su tako prihvaćeni i moji prijedlozi o proporcionalnom obuhvaćanju područja Istre i Rijeke u sva tri razdoblja, za sve tri knjige. Zato o tome ne bih imao ništa novo reći i ništa novo dodati.

U diskusiji se ponovo javlja pitanje odnosa tekstova iz tzv. Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre. To će trebati svakako uskladiti. Na području Istre imamo još dosta neistraženih i neproučenih pitanja iz toga razdoblja. Imamo vrlo rane pojave organiziranog rada u radničkim društvima. Imamo zatim razvijene gradove uz zapadnu obalu Istre, npr. Rovinj i Pulu, u kojima je živjela veća skupina stanovništva talijanske narodnosti kod koje se javlja klasna diferencijacija već sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Mislim da ćemo štošta morati tu analitički objasniti, jer je riječ o radničkom pokretu u Hrvatskoj, pa prema tome i o socijalističkom pokretu u kojem sudjeluju Talijani, a počeo je u Trstu, Puli, Kopru, Rovinju.

Imamo i neke čvršće organizacione forme, posebno u Puli, Kopru, Rovinju, kao što su prva društva koja imaju klasni karakter po sastavu članova, imamo štampu sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Prva radnička društva osnovana jezdasetih i sedamdesetih godina u Trstu, Puli, Kopru, Rovinju i drugim mjestima formirana su na poticaj liberalne talijanske buržoazije, a i ne samo talijanske nego i hrvatske i slovenske. Osnivana su zato da inicijativa ne bi potekla od radništva. Građanska klasa pokreće osnivanje radničkih društava zato da bi usmjerila politički razvoj u kretanjima radnika koja su već na pomolu. Treba spomenuti da Trst ima jake međunarodne veze, veze sa svijetom i ljudima posredstvom pomorstva. Prema tome socijalističke ideje su već tu i građanska klasa tada pristupa usmjeravanju radničkog pokreta tako što počinje osnivati prva radnička društva sa svoga stanovišta. Kasnije ta društva (neka od njih) poprimaju drukčiji karakter. U većim gradovima pretežno je angažiran talijanski proletarijat, ali u tim društvima ima i hrvatskih i slovenskih radnika i obrtnika. Drugo je pitanje koliko su bili brojčano zastupljeni. Postavlja se

pitanje kako pristupiti radu na analizi strukture članstva po nacionalnosti. Koliki je bio hrvatski i slovenski, a koliki talijanski udio u tome. Razlike po nacionalnoj pripadnosti već su se osjećale. Na sastancima su se javljali zahtjevi da se diskutira dvojezično. Prema tome, postojao je hrvatski i slovenski element pored talijanskog koji je bio premoćan. Osim toga, imamo i onaj uži kvarnerski krug, s razvijenim pomorstvom, a imamo i jaki industrijski centar u Rijeci. Zbog toga mislim ne bi trebalo da Istra ima sporedno značenje, jer se problem šire obuhvaćen javlja al pari s tzv. Banskom Hrvatskom.

Postavlja se doista i drugo, teže pitanje: problem strukture, koncepcije i kompozicije prve knjige. Tu sada može biti nekih dopuna, ali veće promjene nećemo učiniti. Definitivnu sliku dat će tek ukupni rezultati rada. Tada ćemo moći stilizirati poglavlje po poglavlje.

No, mene muči još nešto, što se tiče našeg područja, a to je pitanje koliko ljudi možemo angažirati za pojedine teme i obradu pojedinih poglavlja (uvjeren sam da će biti potrebna neka dopunska istraživanja). Zato bih predložio da se proširi krug autora na određenim zadacima za koje su potrebna dopunska istraživanja i da se neposredno s njima sklapaju ugovori za rad. Predlažem to zato, što smatram da je to veća garancija da će se ti ljudi primiti posla i da ćemo doći do rezultata. Drugo je redakcija radova. Ja ne bih bježao od angažiranja što šireg kruga suradnika.

Zamislite, ako se istražuje problem strukture društva onoga vremena, koliko to zahtijeva napora. Tko je prodro u te probleme na području Istre i Rijeke do sada? Sigurno je, međutim, da to treba istražiti i analitički obraditi. A to zahtijeva ljude, i to ne za velika razdoblja, jer znamo što znači kada se uđe u istraživanje ekonomske historije i strukturalnih problema društva, kada čovjek uzme samo razdoblje od pet godina, koliko vremena treba utrošiti na istraživanje građe. Dakle, bio bih za širok angažman suradnika, i to direktno, a na redakciji je da sve to svede u okvire koji se ovdje postavljaju i jako su stegnuti. Predlažem da se angažira što širi krug suradnika na određenim zadacima. Neka oni budu manji po razdobljima i tematski, kako bismo tako u slijedeće dvije godine došli do nešto više radova.

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

1. Istraživanje društvenih struktura u prošlosti počelo je u hrvatskoj historiografiji tek u novije vrijeme zbog izražene potrebe da određena historijska zbivanja dobiju okvir u kojem su se zbivala, odnosno da se bolje specificira vrijeme i društvena sredina u kojima su se odvijala.

Istraživanje te problematike veoma je kompleksno i zahtijeva suradnju različitih društvenih disciplina. Za sada se u IHRPH-u za međuratno razdoblje istražuje samo radnička i seljačka komponenta u povezanosti s položajem tih grupa. Izrazit ću nekoliko misli o proučavanju radničke klase.

Prateći razvojni put radničke klase Hrvatske u međuratnom razdoblju, treba voditi računa o različitim oblicima njenog ekonomskog i društvenog statusa. S jedne strane radnička klasa mora se promatrati kao sociološki fenomen, koji je nastao i razvijao se pod određenim uslovima društvenog razvitka, s druge

kao privredni faktor, koji je utjecao na razvoj privrede, a s treće kao politički činilac važan za historiju KPJ i sindikata. Budući da je ona bila najrevolucionarniji i najprogresivniji dio društva, predvođena komunističkom avangardom težila je prema socijalnoj revoluciji, prema korjenitoj promjeni društvenih odnosa i preuzimanju vlasti u svoje ruke — pri čemu se očito i sama mijenjala.

2. Zbog kompleksnosti istraživanja radničke klase, metodologija tih istraživanja nije do danas usavršena. Uobičajena praksa preuzimanja statističkih podataka ne može nas više zadovoljiti. Pozivanje na klasike marksizma i lenjinizma po standardnoj shemi također nije prihvatljivo zbog specifičnosti naših društvenih odnosa i međunarodnog statusa stare Jugoslavije. Donekle se možemo u traženju novih oblika ugledati na istočnonjemačku Kuczynskijevu školu, koja se služi marksističkom terminologijom, te primjenom specifičnih metoda na istraživanje pojedinih društvenih sredina u duljem vremenskom razdoblju dolazi do značajnih rezultata. Nerazvijenost kapitalističkih i društveno-ekonomskih odnosa u Hrvatskoj i s tim u vezi zaostalost radničke klase, postojanje velikog broja seljaka-radnika, uz pojačano iseljavanje zbog prikrivene nezaposlenosti na selu i drugo, elementi su s kojima moramo računati pri obradi strukture radničke klase u Hrvatskoj međuratnog vremena.

3. Definiranost položaja radničke klase ovisna je o dostignutom stupnju strukturalnih istraživanja. Kvalitetna obrada položaja radničke klase nije zamisliva bez raščišćenih strukturalnih fenomena, to više što je svako vrijeme, a osobito period velike svjetske krize, promjenom strukture radničke klase utjecalo i na njen položaj, te je forsiranje nekvalificirane — pretežno ženske — radne snage u tom periodu utjecalo i na obaranje nadnica.

4. Priznavajući važnost te problematike, IHRPH je odlučio da se u sintezi obrati posebna pažnja strukturi društva i položaju radničke klase. Napominjem, ipak, da se javljaju određeni problemi pri obradi strukture, zbog malobrojnih i neadekvatnih statističkih podataka, a neke fenomene — zato što ne raspolažemo potrebnim anketama — nećemo moći ni obraditi.

Na primjer, na prvi pogled jednostavan zaključak da pri pisanju sinteze treba obuhvatiti teritorij današnje Hrvatske pričinjava kod proučavanja strukture veoma velike poteškoće, budući da se teritorij današnje Hrvatske ne poklapa s hrvatskim područjem u prošlosti. Područja Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom, Savske i Primorske banovine, kasnije Banovine Hrvatske, kao i posebni položaj Istre, odnosno krajeva pod Italijom, ne obuhvataju isti teritorij kao današnja Hrvatska, te je potrebno ili vršiti preračunavanja, što bi u ovoj fazi istraživanja značilo golem posao koji ne bi bio adekvatan dobivenim rezultatima, ili ostaviti postojeće teritorije intaktnim. U slučaju prihvaćanja te druge solucije, vremensko uspoređivanje vršilo bi se na osnovi relativnih a ne apsolutnih pokazatelja. Sastavljači nacrtu prve knjige sinteze također su vodili računa o tome problemu, zahtijevajući da se uzimaju u obzir tadašnji prostorni odnosi i promjene u njima« (elaborat o sintezi, str. 18).

Isto tako, struktura društva međuratnog razdoblja može se izraditi samo na temelju jednog popisa stanovništva provedenog 1931. godine. Ali ta statistika ima nedostataka jer nije bila prilagođena klasnim kriterijima. Taj nedostatak može se otkloniti grubom podjelom društva na građansko i radničko stanovništvo, uzimajući kao podgrupe skupine koje rade u privrednim ili u vanprivrednim djelatnostima. Usvajanjem te metode — koju sam primijenila pri

obradi strukture stanovništva grada Zagreba nakon konzultacija s drom Igorom Karamanom — dobivamo primijenjeno privrednu i vanprivrednu buržoaziju, odnosno privredne i vanprivredne najamne slojeve (u privredi radnike, a van privrede uredsku i kućnu poslugu), uključivši u tu grupu i namještenike i privrednu i vanprivrednu inteligenciju. Tako dobivene grupe omogućavaju nam usporedbu sa strukturom stanovništva prije prvoga svjetskog rata (1910. god.), za koju možemo također izvući istovrsne grupe. Uz to, javlja se i problem periodizacije, nužnost povezivanja s ekonomskim kretanjima, valorizacija fenomena koji bi trebalo da uđu u sintezu i drugo. Napominjem da ću u sintezu nastojati unijeti rezultate mojih najnovijih istraživanja o strukturi radništva sjeverne Hrvatske od 1929—1938. godine, te da će sinteza odražavati i određeni napredak u odnosu na dosadašnje istraživanje struktura na našem području. Na kraju, ponovo naglašavam da je veoma važno radničku klasu promatrati cjelovitu unutar društva, i da će nam promatranje razvoja radničke klase unutar društva u duljem vremenskom periodu omogućiti uočavanje značajnih kretanja i stratifikacija u tom društvu. Preduvjet je za to da se strukturalna istraživanja za sva tri perioda, odnosno knjige, rade jednoobrazno, jer ćemo samo tako doći do rezultata koje na sadašnjem stupnju historijske nauke možemo i moramo dati.

ZDENKA ŠIMONČIĆ

Prethodni rad Instituta »Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj« bio je pokušaj da se pri obradi povijesti Komunističke partije naučno obradi i neke druge komponente, među njima i ekonomska. Treba spomenuti da u našoj historiografiji nije bar do sad uvriježeno da se uz izlaganje političkog prikaže istodobno i ekonomski razvitak. Doduše, u nekim radovima ponekad nailazimo na takav pristup, ali je najčešće ekonomska komponenta dana vrlo oskudno.

No, postoje razlozi koji, dakako, govore u prilog tome da je potrebno posvetiti pažnju upravo i ekonomskom momentu.

U prvom redu na to nas upućuje već i samo materijalističko shvaćanje historije, koje zahtijeva osobito pažljivo istraživanje i proučavanje ekonomske historije. Naime, istraživanje ekonomskog razvitka osnovni je put u spoznaju procesa društveno-političkog razvitka. Istraživanje ekonomske strukture omogućava dobivanje jasnije slike o cjelokupnom ekonomskom procesu, odnosno o svim onim promjenama i posljedicama, koje on izaziva u sferi društvenog života pojedinog naroda. Dakle, radi pravilnog sagledavanja, razumijevanja i objašnjavanja historijskih pojava i činjenica potrebno je da u radu primijenimo materijalističko shvaćanje historije i dijalektičku metodu u analizi društvenoga i ekonomskog razvitka.

Značenje obrade ekonomske komponente ogleda se u tom, što se sva složenost političkog života predratne Jugoslavije može potpunije shvatiti tek kad se njezin politički razvitak dovede u vezu s njenim ekonomskim razvitkom. To naročito dolazi do izražaja pogotovo onda, kada se ima u vidu da je velik dio tadašnjih političkih sukoba imao korijene upravo u ekonomskoj osnovi. Naime, poznato je da predratna Jugoslavija za cijelo vrijeme svoga postojanja u pri-

vrednom pogledu nije bila homogena cjelina, već su postojale znatne razlike zbog stepena privrednog razvitka pojedinih jugoslavenskih krajeva. Te razlike na privrednom planu ispoljavale su se u njezinom političkom životu. Glavne suprotnosti u ekonomici, odnosno u društvu, ispoljavale su se tada: 1) u oblasti poljoprivrede u odnosima između veleposjednika i sitnog seljaštva; 2) suprotnost, koja je izbijala između kapitala i rada u odnosima između privatnog poslodavca i najamnog radnika.

Pošto su te suprotnosti upravo proizlazile iz ekonomske osnove, upravo ta ekonomska osnova davala je osnovni ton i samom političkom razvitku. Upravo zbog mnogih neriješenih problema u ekonomskoj osnovi, iskrsavali su ekonomski faktori na političku pozornicu, nalazili svoje mjesto u programima političkih stranaka i grupa i bili su jedan od uzroka političke borbe.

Nadalje, potreba proučavanja ekonomske komponente proizlazi i iz povezanosti i ekonomike i politike što se također vidi kad pratimo aktivnost inozemnog kapitala. Taj kapital je paralelno s privrednim utjecajem i eksploatacijom vršio i jasno izražen politički pritisak. Dakle, i ovdje se zapravo potvrđuje pravilo da je politika »koncentrirani izraz ekonomike«.

Za politički život predratne Jugoslavije može se reći da je u njemu cijelo vrijeme nalazilo potvrdu pravilo o primarnoj uvjetovanosti politike ekonomskim faktorima.

Prema tome, postojala je zakonomjernost razvitka, tj. jasno ispoljena uzročna povezanost ekonomike i politike, mada su u predratnoj Jugoslaviji postojale tendencije da se prikrije ta veza i težište prenese na ideološko-političke faktore kao primarne.

Neosporno je da su se u svojim stranačkim programima političke stranke diferencirale međusobno prema svojem ideološko-političkom gledanju, ali su te razlike, ponekad manje, a nekada i znatnije, bile uglavnom uvjetovane upravo njihovim gledanjem na rješenje i socijalnog pitanja i nacionalnog pitanja.

Prema tome, povijest nekog naroda može se razumjeti i istinito prikazati samo ako se osvijetle i druge komponente, koje su utjecale na povijesni razvitak. Slika o povijesti, pa tako i povijesti Komunističke partije, ne bi bila potpuna, već samo fragmentarna, kada ne bi bile obuhvaćene i druge komponente, među kojima je potrebno pri obradi upravo ekonomskoj dati mjesto koje prema svojoj važnosti zaslužuje.

Najzad, s gledišta našega rada na sintezi naročito je važno istaći to da obrada ekonomskog elementa treba ukazati na nedovoljnost privrednih rješenja u predratnoj Jugoslaviji i nesposobnost staroga društveno-ekonomskog sistema da pokrene ekonomski i društveni razvoj efikasnije naprijed. Iz toga su nužno proizlazili i jasno izraženi zahtjevi za promjenu toga sistema.

Zato bi u sintezi trebalo da nastojanja budu usmjerena u tom pravcu da se ocrtaju glavne konture privrednog razvitka Hrvatske u međuratnom razdoblju, jasno komparirane s razvojem ostalih jugoslavenskih zemalja i privrednim razvitkom u svijetu. Potrebno je ukazati i na sve glavne probleme koji su proizlazili iz tadašnje ekonomske i demografske strukture.

Posebnu pažnju pri prikazu ekonomskog razvoja Hrvatske u međuratnom razdoblju treba posvetiti onim područjima koja su danas u granicama SR Hrvatske, a prije su se nalazila bilo u sklopu drugih administrativno-teritorijalnih jedi-

nica ili drugih stranih zemalja. To treba učiniti zato da se dobije potpuna i pravilna slika o ekonomskom razvoju međuratnog razdoblja na cijelom današnjem teritoriju SR Hrvatske, a posebno da se upotpune praznine u našoj historiografiji, jer su ti krajevi u već publiciranim radovima najčešće bili naprosto izostavljeni.

Jasno, opseg u kojem će ta problematika biti u sintezi iznesena zavisit će i od toga dokle će doći naša vlastita istraživanja, od dostignutog stupnja razvoja naše ekonomske historiografije, a i od opsega koji će toj materiji biti dan u sintezi.

ZORICA STIPETIĆ

U toku razgovora koji vodimo o koncepciji sinteze povijesti radničkog pokreta, Komunističke partije i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, smatrali smo korisnim pokušati obrazložiti i neke posebnosti, koje će sinteza obuhvatiti, a koje možda nisu dovoljno istaknute u uvodnom izlaganju. Kao što se vidi iz prethodnih referata, odlučili smo se za *političku povijest* zbog situacije u kojoj smo, a o kojoj je već ovdje bilo govora. Ali, ako je smisao te sinteze unapređenje svijesti o povijesnoj genezi našega socijalističkog pokreta, odnosno našega današnjeg postojanja, onda se povijest pokreta koji je pripremao i izveo socijalističku revoluciju ne može na primjeren način izraziti isključivo političkom historiografijom. Suočili smo se s problemom koliko značajnim toliko i složenim: kako izraziti, s jedne strane svo bogatstvo pokreta i Partije koji su različitim oblicima — od izravne političke akcije do djelovanja u sferi simboličnih vrijednosti — iskazivali svoja stanovišta o svim bitnim pitanjima društva i, s druge strane, pokazati koliko su ona bila djelotvorna u društvu. Odustajući dakle od optimalnog, ali za sada neostvarivog, zadatka da se napiše povijest Partije kao društvena povijest, a s monografskog stanovišta kako bi se istakao njen karakteristični vid, ipak ne odustajemo od zamisli da realiziramo što širi pristup i pokrenemo neka nova pitanja.

U okviru toga zadatka htjela bih nešto reći o koncepciji istraživanja idejno-kulturne sfere, odnosno inteligencije, kao temeljnom nosiocu idejnoga i kulturnoga djelovanja. Takvo istraživanje još uvijek je neuobičajeno u našoj historiografiji, pa i zbog toga držim kako treba o tome nešto reći. Iz te domene, a za međuratno razdoblje kojim se bavim, formulirala bih izlaganje u tri točke: *prvo*, načelno obrazloženje razloga za uključivanje te problematike u sintezu; *drugo*, metodološki problemi koji odatle nastaju; i *treće*, nekoliko rečenica koje objašnjavaju sadržaj, kako ne bi bilo pomutnje zbog toga što se u materijalima o sintezi služimo uobičajenim ali prilično nepreciznim terminima.

Htjela bih naglasiti da sam svjesna opasnosti kako se zbog ovako nedovoljno obrazloženoga, a donekle apodiktičkog govora može steći dojam o stanovitom apsolutiziranju problema intelektualaca, o prenaplašavanju njihove funkcije, a mogućem »elitizmu«. To je stoga što tu problematiku ovdje izdvojeno promatram. Jedina je isprika što smatram da je to samo dio integralne povijesti komunističkog pokreta.

1. Obrazlažući razloge što je ova tema uključena u sintezu, ponovit ću samo već dobro poznate istine, koje, začudo, ipak nisu do sada primjereno stimulirale

istraživače. Važnost je istraživanja inteligencije u njenoj povijesno-značajnoj funkciji u hrvatskom i jugoslavenskom društvu s jedne strane, i, s druge, u izuzetnoj važnosti koju inteligencija ima u svakom komunističkom pokretu. Nema komunističkog pokreta bez marksističke inteligencije, bez obzira na njen kvantitet ili međusobni odnos inteligencije i Partije, tj. stupanj identificiranja. Ocrtavanje toga odnosa prepunog nijansa sa složenom problematikom koju supsumira moglo bi dati poglavlja i poglavlja o značajkama i povijesti oba subjekta. Nije potrebno naglašavati da je ta tema zaokupila i mnoge od najistaknutijih svjetskih marksističkih mislilaca. Kod nas nismo bili takve sreće. Istina, u posljednje vrijeme pokazan je priličan interes za parcijalne trenutke i parcijalne istine u tim situacijama, ali pretežno bez znanstvene argumentacije, s polovičnim, a ponekad i tendencioznim, zaključcima. Pa i zbog toga, sinteza se, ukoliko želi da nam doista danas primjereno govori, ne smije oglušiti na pitanja koja se postavljaju.

Nadalje, u povijesnom istraživanju inteligencije treba i ovdje istaći da svaki komunistički pokret sadrži u sebi zamisao i intencije cjelovite kulturne revolucije. Ni jedna filozofska misao i ni jedna društveno-politička doktrina nije snažnije od marksizma isticala značenje umjetnosti u ostvarenju humaniteta. Istina, kulturni smisao marksizma ponekad je istican na uštrb njegove socijalno-političke revolucionarnosti, ali to uglavnom nije bio naš problem. Za nas je važno istaknuti kako je i u nas postojalo shvaćanje da je socijalistička egzistencija sinonim kulturne egzistencije, te da je od početka formuliranja vizije socijalne revolucije bila ugrađena i zamisao revolucionarne preobrazbe kulture. Nastojanja na toj preobrazbi, dakako, nisu dosegla krajnji cilj, ali su ostvarila izuzetno vrijedne rezultate, naročito u umjetnosti, osobito u književnosti, zatim u izvornoj analizi društva, a s više ili manje uspjeha i u ostalim oblicima kulturne djelatnosti. Sinteza neće zaobići te vrijednosti, jer su one *integralni* dio pokreta, iako će se u našoj zamisli, a zbog metodološke usklađenosti, najvećim dijelom interesirati za njihovu *društvenu* ili preciznije, *idejno-političku funkciju*.

Idejna djelatnost posredstvom kulturnih i umjetničkih oblika bila je od goleme važnosti za pokret. Ona se prvenstveno sastojala od obrazlaganja smisla socijalističke revolucije i potrebe za njom. Dakako, u različitim razdobljima povijesnog toka pokreta, oblici, sadržaj, intenzitet i utjecaj takvog djelovanja bili su različiti, ali uvijek su, izravno ili posredno, pridonosili pripremanju revolucije.

Veći dio te problematike uklapa se u veoma važno ali složeno područje društvene svijesti, o kojoj svaki pokret, a naročito revolucionarni, mora voditi računa. Primjereno tome, i povijest pokreta. Stoga smatram da uključivanje istraživanja o djelatnosti inteligencije daje neophodnu dimenziju povijesti komunističkog pokreta, pokazujući kako se, naročito u domeni društvene svijesti, pripremala revolucija, dok argumentacija političke historiografije pokazuje kako je tekao proces pretvaranja ideja u materijalnu silu.

2. Ta stajališta otvaraju drugi krug problema, ona *metodološke prirode*, a najveći je, držim, problem *pristupa i širine* zahvata. Zapravo, to je problem uklapanja u povijesnopolitičku materiju — strukturu koju nije moguće u cijelosti izraziti jedinstvenom metodologijom. Međutim, taj je problem već unaprijed riješen time što pišemo u zadanim granicama integralnu povijest, a to znači da ćemo se služiti jedinstvenom metodom, kompozicijom i postavljenim opsegom.

Ti zahtjevi imaju i prednosti i nedostatke. Prednosti su u tome, što takva koncepcija maksimalno može ukazati na to da je u biti riječ o identičnim ili veoma bliskim procesima, samo u različitim sferama. Nedostaci su također očigledni: to neće biti cjelovit prikaz kulturnih vrijednosti ostvarenih nadahnućem socijalističke ideje, jer se prvenstveno vrednuje *idejno-politička funkcija* stvaralaštva i djelatnosti inteligencije. To pretpostavlja utvrđivanje oblika, sadržaja i nosilaca te djelatnosti. Kriteriji vrednovanja su stoga vanumjetnički i vanestetski, ali to ne znači negirati istinu o relaciji umjetničkog i sugestivnog djelovanja. Ovdje ćemo se zadovoljiti preuzimanjem estetskih sudova iz odnosnih disciplina, u slučajevima gdje je to potrebno. Nama u prilog valja naglasiti da su upravo idejno-politički supstrati i funkcija kulturnog djelovanja neistraženo područje. Nadalje, veoma često su kulturni oblici bili i u svojoj *osnovnoj* intenciji političko rukovođenje, i to ne samo za ilegalnu Komunističku partiju kojoj je to posredovanje bilo osobito značajno, a u nekim trenucima i najznačajnije, nego su se takvim medijima koristile i sve ostale političke snage. Stoga i dajemo globalni obris bitnih i kulturnih kretanja, kako bi marksistička orijentacija mogla dobiti što cjelovitiji smisao, ili preciznije rečeno: bilo koja, pa dakako i lijeva, inteligencija ima svoj smisao samo kao dio društva u kojem djeluje jer to društvo bitno determinira njeno djelovanje. U tom kontekstu doći će i do punijeg značenja činjenica da intelektualna ljevica u čitavom međuratnom razdoblju brojčano zaostaje za građanskom inteligencijom, ali se usprkos tome snažno nameće svojom nadmoćnošću u analizi društvenih problema i projekciji njihova rješenja.

Djelatnost marksista na taj se način tumači kao napor za revolucionarno usmjerenje društvene svijesti. Ovdje pod društvenom svijesću razumijevamo misaoni odnos društvenih klasa i slojeva, različitih sredina, grupa, pokreta i institucija prema bitnim povijesnim problemima i vrijednostima određenog razdoblja. Iako će društvena svijest biti djelomično implicirana u rezultatima istraživanja političkih fenomena, ona se mnogo bolje može osvijetliti istraživanjem djelovanja inteligencije. Dakako, ne postoje neposredni indikatori jer nema empirijskih istraživanja. Ali mogu se koristiti rezultati posrednih istraživanja, a to su oni koji se temelje na analizama časopisa i svih vrsta štampe, književnosti, ostalih kulturnih oblika i djelatnosti kulturnih institucija. Može se prigovoriti da će takav pristup otkriti svijest samo određenih društvenih snaga, i to, najpreciznije, inteligencije, ali ta metoda može identificirati dijelove inteligencije koji, iako posredno, ipak izražavaju svijest i interese uglavnom svih društvenih snaga. To bi bile raznolike građanske grupacije, zatim nijansirano seljaštvo i »seljakovanje« oko HSS-a i, dakako, radništva. Tako bismo dobili istodobno i složeniju sliku o teškoćama koje su revolucionarne snage morale savladati, i mjeru onoga što je učinjeno. Naša zamisao sinteze predviđa također i globalni obris strukture i položaja osnovnih društvenih snaga. U tome bi opisu, makar i štira spoznaja onoga što znamo o inteligenciji produbila razumijevanje njena društveno-političkog djelovanja.

3. Napokon, pod točkom 3, htjela bih objasniti zašto u pojedinim razdobljima ističem razlike između pojmova komunističke, lijeve i marksističke inteligencije, iako ih mnogi autori smatraju sinonimima. Uz opasnost da zbog nužne nedorječivosti budem pogrešno shvaćena, napominjem da me na ove distinkcije prisilila građa, pa se one samo u analizi mogu argumentirati. Stoga se za općenita razmatranja služim uobičajenim i nediferenciranim pojmom »lijeva inteligencija«

koji pokriva sve grupe u bliskim relacijama s Partijom. U analizi su ti pojmovi distingvirani po ovim temeljnim kriterijima: za legalno razdoblje Partije, kad je opredjeljenje bilo relativno slobodnije, pod komunističke intelektualce, kao osnovnu jezgru intelektualaca vezanih uz pokret, svrstala sam pripadnike Partije, to jest one intelektualce koji se s njom identificiraju. Isti kriterij nametnuo mi se za razdoblje uoči rata, kada krajnje zaoštrena društvena situacija i svijest o mogućem skorom revolucionarnom raspletu jasno definiraju komunističke intelektualce. Pod pojmom *marksist* — a u strogo uvjetnom značenju — razumijevam one intelektualce, koji su pretežno po idejnom opredjeljenju prihvatili i razvijali strateške ciljeve radničkog pokreta. Mnogi od njih ostali su samo na toj razini ne mogavši prihvatiti uvjete praktično-političkog djelovanja. Distancirani od političke prakse, a uvjereni da njihovo intelektualno djelovanje može ili treba biti idejni putokaz, stanovit dio te grupacije pridonosi otvaranju mogućnosti sukoba s organiziranom akcijom Partije. Iako je napetost između njih i Partije u ponekim trenucima krajnje zaoštrena, uslijed težnje da zamjenjuju ili osporavaju revolucionarni subjekt, funkcija njihove društvene kritike od izuzetne je važnosti za pokret. Kako je među njima bio i znatan broj kulturnih stvaralaca, oni su bitno pridonijeli kulturnoj samosvijesti proletarijata, i time istodobno slabili pritisak onih slojeva između kojih je radništvo fluktuiralo. Odbijanje klerikalnih, haesesovsko-seljačko-narodnjačkih i malograđanskih utjecaja bilo je jedan od važnih zadataka marksistički usmjerene inteligencije.

Pojam »lijeve inteligencije« najteže je definirati, a pod njega svrstavam najbrojniju ali i najnehomogeniju grupaciju inteligencije koja ima relacija s radničkim pokretom. Uobičajilo se da taj pojam pokriva sve grupacije koje su bliske pokretu. Međutim, neopravdano proširenje pojma »ljevice« može dovesti do nespo razuma, rasplinjujući njeno izvorno značenje. Kako je riječ o inteligenciji koja djeluje u izrazito neslobodnoj i nerazvijenoj zemlji, stupanj kritičnosti prema društvu nije kod te grupacije bio jednak. Hoću reći da nije sva »ljeвица« bila za radikalnu društvenu preobrazbu i za rušenje temelja građanskog društva. Bilo je među njima i takvih profilacija i djelovanja koji bi u slobodnijem i razvijenijem društvu funkcionirali kao *liberalno-gradanska inteligencija*. Među njima bilo je i onih koji su, razočarani konzervativnošću opozicionih građanskih stranaka, postali bliski Komunističkoj partiji, a da ipak nisu prihvatili marksizam. Zajednička značajka »ljevice« bila je relativno visok stupanj društvene angažiranosti, naročito u drugoj polovici tridesetih godina. Antifašistički zamah i sve značajnija uloga Komunističke partije u zemlji otvorili su velike mogućnosti da se ta grupacija i Partija nađu u zajedničkom djelovanju, a naročito u ulozi »posrednika« između građanske opozicije. Stoga je nesumljivo veliko političko značenje lijeve inteligencije. Ipak, bilo je nešto i od povratnog djelovanja: naime, i ta je inteligencija ponekad unosila svoje poglede na određene probleme, koji su kolidirali s partijskim, a to se tada odražavalo i na političkoj praksi.

Razumije se, te tri grupacije nisu statične, one međusobno flukturiraju, iako su dinamika i opseg različiti u pojedinim razdobljima, a također i pravac kretanja. U sintezi će se nastojati da se osvijetli sadržaj i vrednuju svi ti procesi, a cilj je ovog koreferata da ukaže na smisao takvog nastojanja koje je, dakako, prilično ograničeno subjektivnim i objektivnim uvjetima.

HODIMIR SIROTKOVIĆ

Već je dr. Jelić otvorio niz problema, pa ne bi možda trebalo dužiti ponavljanjem nekih momenata. Mislim da je redakcija s pravom ukazala na to da od sudionika ovoga skupa očekuje da svojim savjetima pomognu utvrđivanju sasvim konkretnog i realnog projekta sinteze Povijesti radničkog pokreta Hrvatske, kako bismo što prije mogli prijeći na iduću etapu, dakle, pristupiti podjeli zadataka u vezi s pisanjem predviđene sinteze.

Kako je dr. Jelić uvodno naglasio, svaka sinteza predstavlja u osnovi bilancu dosadašnjih znanstvenih istraživanja, dosadašnjih rezultata, pa bi bilo sasvim nestvarno očekivati da ova naša projektirana sinteza pokrije sve uočene praznine u istraživanjima naše društveno-ekonomske osnove, posebno kulturne, idejne ili državnopravne sfere našeg razvitka.

Kako je u materijalima naglašeno, s obzirom na literaturu i dostignuti stupanj istraživanja pojedinih sektora, u našoj se historiografiji prvenstveno obrađivala politička povijest i u pogledu NOB-a vojna povijest, pa je stoga logično očekivati da će i u tekstu ove projektirane sinteze biti pretežno one zastupljene, a da će se drugi, već navedeni sadržaji morati skladno utkati u taj temeljni prikaz političkog razvitka radničkog pokreta Hrvatske.

Što se tiče novih istraživanja, po mom mišljenju, njih treba organizirati u toku pisanja ove sinteze, tek ako se pokažu neophodno nužnim, i to samo u okvirima potrebe određenog teksta, jer će nam se inače rokovi za završetak ovog zadatka pomicati u nedogled.

Što se tiče eventualnih budućih savjetovanja u vezi s izradom ove sinteze, čini mi se da bi ona trebalo da ima sasvim konkretnu namjenu — raspravljanje određenih problema o kojima su se pojavile nesuglasice.

Slažem se s predloženom periodizacijom u tri dijela, s obradom u tri knjige, s maksimalnim opsegom 50 autorskih araka svake knjige. Moramo se, naime, čuvati da nas obilje činjenica o pojedinim problemima ne odvuče u duga i nepotrebna faktografska prepričavanja, s čime se, na žalost, često susrećemo u literaturi o radničkom pokretu.

Osobno se slažem i s predloženom organizacijom rada i držim da će ona biti efikasna, jer su redakcije, koje su predložene, radnog a ne reprezentativnog karaktera. S obzirom da redakcija od nas očekuje da prvenstveno diskutiramo o projektu, pobliže bih se osvrnuo na koncepciju III dijela, koji sadrži povijest NOB-a i revolucije u Hrvatskoj 1941—1945.

Osobno podržavam nacrt sadržaja toga dijela, kako nam je predložen na str. 48—51 prezentiranog materijala, podržavam ga kao realan koncept, koji će se, u osnovnim elementima, po mom sudu, moći i ostvariti. Posebno pozdravljam nastojanje redakcije da se, uz vojno-političku povijest NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, dade dovoljno prostora i razvitku narodne vlasti u Hrvatskoj, a posebno njenih vrhovnih organa predstavljenih u ZAVNOH-u.

Hrvatska je u toku NOB-a uspjela izgraditi i pravno konstituirati sve bitne elemente vlastitog bića u okviru demokratske federativne Jugoslavije, pa to treba jasno izložiti, jer je nacionalno pitanje bilo neprekidno sastavni element naše socijalističke revolucije.

Stvaranje savezne države na temelju odluka II zasjedanja AVNOJ-a samo je formalno, a ne stvarno, prethodilo konstituiranju njenih federalnih dijelova.

Specifičan karakter jugoslavenskog ratnog federalizma treba u tekstu jasno izložiti, ukazujući na osnovne zakonitosti kretanja naše revolucije u državno-pravnoj sferi. Pri tom se, dakako, ne smije zanemariti da je to uvijek bila u osnovi jedinstvena revolucija svih jugoslavenskih naroda s bitnim zajedničkim oznakama, ali i s posebnostima svakoga našeg kraja i svake naše regije.

S obzirom na uzlazni kontinuitet revolucije u Hrvatskoj, kolebam između prijednoga redakcije da se NOB u Hrvatskoj podijeli na tri etape, kako je na str. 46 ovih materijala obrazloženo, ili bi bilo dovoljno da se podijeli samo na dvije etape, jer je, po mom sudu, II zasjedanje AVNOJ-a i za Hrvatsku temeljni kamen međaš, koji označava i kvantitativni uspon NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. Povijesna cezura između predložene prve i druge etape, koja bi tekla sredinom 1942, ne predstavlja tako kvalitetan skok u povijesnom razvoju revolucije u Hrvatskoj koja bi takvu podjelu na tri etape dovoljno opravdavala.

U vezi s prikazom razvitka narodne vlasti i pravosudnog sistema, mislim da neće biti većih problema prikazati globalni razvitak u cijeloj Hrvatskoj. Radovi prof. Ferde Čulinovića, Lea Gerškovića, Dušana Živkovića i drugih autora, te publicirani dokumenti o ZAVNOH-u koji se nastavljaju, kao i nekoliko magistrskih radova, koje smo organizirali na postdiplomskom studiju državno-političkih nauka na Pravnom fakultetu u Zagrebu, predstavljaju solidan temelj za takvu opću sintezu. Ono što me brine jest problem u specifičnostima razvitka narodne vlasti i prevošuda u pojedinim regijama Hrvatske, jer nam za to uglavnom nedostaju nužne, solidne monografije, pa tu očekujemo pomoć naših regionalnih institucija, koje se bave istraživanjem radničkog pokreta.

Specifičan je problem i to što za razdoblje od kasne jeseni 1943. do proljeća 1945. imamo mnogo manje sačuvanih dokumenata nego za prethodno razdoblje.

Mislim da će rad biti efikasan, ako ova redakcija uloži potrebnu pažnju da se izrade sadržajni i temeljiti koncepti. Bolje je uložiti i više truda, pa i nešto duže vrijeme u tu prvu fazu, da se ti koncepti solidno izrade, nego da kasnije, kada će tekstovi biti manje-više završeni, moramo obnavljati pojedine diskusije, jer je, kako znate, tekst, ako je već predan za štampu, mnogo teže mijenjati. Ako se unaprijed utvrdi za svakog autora točan okvir njegova zadatka, onda će i redakciji biti olakšan posao u drugoj fazi rada.

Jedan je od problema koji nam se nužno nameće i ekonomska problematika u vezi s razvitkom narodne vlasti. Na žalost, tom se problematikom malo tko bavio i bojim se da ćemo u tom pogledu ostati uglavnom u okviru generalnih i uopćenih konstatacija.

U pogledu kulturno-prosvjetne problematike mislim da ipak imamo dovoljno materijala, zahvaljujući prvenstveno istraživanjima prof. Milana Ogrizovića o tom razdoblju.

Što se tiče NDH, smatram da nju treba obraditi kao specifičan oblik okupacionog sistema u našoj zemlji. Postavlja se, međutim, pitanje, dokle ići u širinu istraživanja okvira toga okupacionog sistema s obzirom na stanje istraživanja i samu koncepciju naše III knjige. Nadalje se postavlja pitanje, da li i koliko u okviru obrade NDH treba obuhvatiti zbivanja u Bosni i Hercegovini. Isti se problemi — u pogledu širine obrade — postavljaju i s obzirom na talijansku aneksiju u Primorju, Dalmaciji, Istri i mađarsku aneksiju u Baranji. Postavlja se i pitanje treba li usporedo pratiti slabljenje okupacionog režima i narastanje na-

rodne revolucije. Meni se to čini logičnim, jer jedno na drugo neprestano utječe. O svim tim problemima redakcija i komisije treba da dobro razmisle.

Upozoravam, nadalje, da je građanska komponenta u NOB-u Hrvatske prilično slabo istražena, pa će vjerojatno trebati predvidjeti i neka dopunska istraživanja o pravicima i tendencijama kontrarevolucije u Hrvatskoj.

Nadalje upozoravam da će s Institutom za hrvatsku povijest našeg Sveučilišta biti potrebno raspraviti odnos projektirane sinteze s odgovarajućom VIII knjigom Povijesti hrvatskog naroda, koju priprema taj Institut, a koja se odnosi na isto razdoblje jer će pojedine dijelove vjerojatno raditi isti znanstveni radnici. Što se tiče organizacije rada, mislim da bi za III knjigu bilo dovoljno da tri do četiri, a najviše pet, autora preuzme cijeli posao za vojnu, političku, državno-pravnu i kulturno-prosvjetnu komponentu, te okupacioni sistem, a zatim bi ti drugovi, prema potrebi, prepustili određene sektore specijalnim stručnjacima koji se bave posebnim, specifičnim problemima. Npr., kod prikaza i analize razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj ukazuje se potreba da naši regionalni instituti izrade kraće preglede specifičnosti toga razvoja u odgovarajućim regijama, prema dostignutom stupnju istraživanja, a koji bi se zatim ukomponirali u cjeloviti prikaz razvitka narodne vlasti.

To bi bila moja prilično uopćena razmatranja i savjeti o sadržaju III knjige sinteze, a mislim da ćemo sutra postići i dogovor o većini tih problema i pronaći pisce za pojedine dijelove prihvaćenog koncepta. Kako sam već prije naglasio, vrlo je važno da taj sadržaj što detaljnije i preglednije utvrdimo, da bi pojedini pisci mogli točno uokviriti sadržaj svojega rada u generalni koncept, a što bi redakciji znatno olakšalo posao u završnoj fazi rada.

FABIJAN TRGO

Najprije bih pozdravio inicijativu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske koji se prihvatio važnog zadatka — izrade sinteze pod naslovom »Povijest radničkog pokreta, Komunističke partije i socijalističke revolucije Hrvatske«. U cjelini gledano, dosadašnji napori Instituta na tom poslu, izloženi u razmatranom projektu i u podnijetim referatima, osnova su za raspravu o problemima sinteze novije povijesti Hrvatske i potiču mnoga pitanja o kojima je neophodno izmijeniti misli da bi se cijeli pothvat što bolje usmjerio.

Upotrijebio sam izraz »sinteza novije povijesti Hrvatske« (naravno, mislim na isti vremenski period kako je predviđeno i projektom). Želio sam time izraziti šire poimanje sinteze, koja bi, po mome mišljenju, morala zahvatiti sve povijesne tokove, odnos svih struktura i klasa prema političkim i socijalnim problemima u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Mislim da jedino tako možemo sagledati bitnu karakteristiku cijelog razdoblja: neminovno prevladavanje građanskih društvenih odnosa i izbijanje na historijsku pozornicu progresivnih društvenih snaga s Komunističkom partijom na čelu.

Kao što znamo, a čuli smo to i danas u diskusiji, radnički pokret nije sam sebi cilj, on je produkt društvenih odnosa, i cilj mu je mijenjanje društvenih odnosa. Zato mislim da bi zadaća projektirane sinteze trebalo da bude prezentiranje te promjene društvenih odnosa na našem prostoru i obrada uloge subjektivnog faktora, KP, koja se u tome procesu historijski potvrdila kao vodeća snaga društva,

odnosno, koja je »iskoristila« date historijske mogućnosti. Naime, trebalo bi da tom sintezom prikažemo silazak građanske klase s društvene pozornice, pobjedu revolucije, uspostavljanje socijalističkih društvenih odnosa — a to podrazumijeva cjelovito razmatranje povijesnih procesa, njihove uzročno-posljedične zavisnosti. Čini mi se da radni naslov projekta i neke odrednice sužavaju predmet sinteze, a negdje se ide i na neka uža pitanja, kao da je riječ o monografiji, o historiji Partije, o sindikalnom ili omladinskom pokretu. Naravno, svi ti problemi moraju biti obrađeni i u sintezi, ali u zajedničkom odnosu, kao rezultanta, a ne kao običan zbir komponenata, tako da otkrivamo zakonitost složenih društvenih zbivanja, u našem slučaju od prvih početaka konstituiranja socijalističkog pokreta u Hrvatskoj pa do pobjede socijalističke revolucije.

S nekoliko riječi bih se osvrnuo na dio projekta o narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj 1941—1945. Smatram da je veoma važno taj dio sinteze započeti tako da se prikaže kontinuitet revolucionarne borbe KPJ, odnosno KPH, za društveni preobražaj i za obranu suvereniteta i nezavisnosti zemlje, posebno od vremena kada se »ratni požar prenosi na Balkan«.

Polazna osnova u razmatranju svakoga rata jest njegova društveno-politička uslovljenost. Lenjin je još 1917. godine utvrdio: »Svaki rat je neraskidivo vezan s onim političkim stanjem iz koga potječe«. Naravno, to se potpuno odnosi i na naš oslobodilački rat. Jedino takvim prilazom možemo shvatiti revolucionarnu sadržinu i ciljeve narodnooslobodilačke borbe u uvjetima okupacije. Naime, u sintezi bi trebalo da bude vidljiv presudan utjecaj društveno-političkih odnosa u Kraljevini Jugoslaviji na tok i ishod narodnooslobodilačke borbe 1941—1945. Taj logičan kontinuitet predratne borbe KP za demokratizaciju zemlje a protiv kapitulantstva vladajućih vrhova evoluirao je u borbu protiv okupatora i njegovih suradnika. Od samog početka ustanici su izražavali težnju za pravednijim društvom uređenjem, težnju protiv povratka na stari buržoaski sistem opterećen nerješivim problemima koji su razdirali Kraljevinu Jugoslaviju. Uostalom, KPJ je već na Majskom savjetovanju u Zagrebu 1941. tu težnju programski izrazila formulacijom o pokretanju borbe za »nacionalno i socijalno oslobodjenje«. Uz to, moramo imati u vidu da je naša oslobodilačka borba bila dio međunarodne borbe protiv fašizma, sastavni dio antihitlerovske koalicije koja je otvarala perspektivu pobjede. Taj faktor je također značajan radi sagledavanja kontinuiteta revolucionarne borbe KPJ. Naime, okupljanje masa zbog sve izrazitije opasnosti od fašističke agresije, započeto prije rata, a naročito poslije Anshlusa, kada opasnost postaje neposredna, bilo je značajan činilac u pokretanju oružane borbe protiv okupatora.

Posebno želim istaći potrebu razmatranja jedinstvenosti procesa NOR-a i socijalističke revolucije. Smatram da to u priloženom materijalu nije dovoljno jasno izraženo i naglašeno. Kada je riječ o slomu starih društvenih odnosa u vrijeme socijalističke revolucije, moramo imati u vidu na kojem su pitanju ti stari društveni odnosi slomljeni, na kojem je pitanju pobijedena građanska klasa. U razdoblju 1941—1945, koje predstavlja historijsku prekretnicu za sve jugoslavenske narode, KP se afirmira ne samo kao klasna nego i kao nacionalna snaga. Upravo se u tom periodu građanske snage pokazuju kao anacionalne, a to se odnosi na sve: od ustaške NDH, koja je sastavni dio Hitlerova novoga evropskog poretka, vodstva HSS, čiji je predsjednik Vlatko Maček pozvao hrvatski narod na lojalnost ustaškim vlastima, pa do jugonacionalista i velikosrpskih elemenata u Hrvatskoj, koji su, naročito u području talijanske okupacione zone, s okupatorom

intenzivno surađivali. U istom kontekstu treba promatrati Mačekovu politiku »čekanja«, čiji je utjecaj predstavljao »najznačajniju rezervu okupatora« (V. Bakarić, II kongres KPH). Snage starog poretka postale su, prije svega, suradnici okupatora. Suradnja s okupatorom predstavljala je totalno srozavanje u nacionalnu izdaju, koja se nije mogla pravdati ni baukom »komunističke opasnosti«. Dakle, u datim historijskim uvjetima, naša narodnooslobodilačka borba ujedno je bila borba za socijalistički preobražaj. Temeljit klasni obračun odvijao se gotovo po pravilu funkcionalne ovisnosti: što je efikasnija bila borba protiv okupatora, proces provođenja revolucije bio je intenzivniji. Prema tome, diferencijacija masa i smjena vodećih snaga društva izvršene su na pitanju: za ili protiv okupatora. Po mome mišljenju, obrada toga problema bila bi osnovna zadaća treće knjige sinteze.

Uzred bih upozorio na jednu odrednicu nacрта sadržaja treće knjige koja glasi: »NDH i ustaški pokret kao političko-ideološki i vojnički protivnik NOP-a«. NDH i ustaški pokret bili su sastavni dio osovinskih snaga, fašističke ideologije i politike, i kao takve ih moramo promatrati. Što je NDH predstavljala kao zaseban faktor najbolje ćemo vidjeti iz Ratnog dnevnika Vrhovne komande Wehrmachta: »Najslabija od svih državnih tvorevina u Evropi, kojom su vladale sile Osovine, bila je [...] Hrvatska (misli se na NDH — prim. F. T.). Podijeljena na talijansku i njemačku okupacionu zonu [...], država »Poglavnik« dr Ante Pavelića, nije mogla da obezbijedi nikakav autoritet« (str. 1537—1538). I dalje, njemački je komandant Jugoistoka feldmaršal von Weichs 1. XI 1943. označio snagu i veličinu NDH kao »državnu teritoriju« (uglavnom samo Zagreb)« (isto, str. 1617). Naravno, Weichs je termin državna teritorija stavio u navodnike

Iz toga, po mome mišljenju, proizlazi da je bespredmetna izdvojeno razmatranje kvislinške NDH kao protivnika NOP-a, jer je ona stvorena bajonetama okupatora i na njima se održavala, bez oslonca u hrvatskom narodu.

Nadalje, pošto smo s tako važnim problemom kao što je izrada sinteze izašli pred javnost, mislim da će biti nužno poduzeti dopunska istraživanja o mnogim temama, kao što su, na primjer, građanske stranke u Hrvatskoj, posebno HSS, četnički pokret u Hrvatskoj itd., što će, mislim, utjecati na rokove. Osim toga, do nekih relevantnih izvora tek sada dolazimo otvaranjem pojedinih arhiva (na primjer, Public record office u Londonu). Smatram da dvije godine nisu dovoljne za izradu toga djela a sigurno je da će, zbog velikog broja autora, biti potrebno ujednačavanje teksta, što će zahtijevati dodatne napore redakcije. Zato se zalažem za realniji rok, imajući u vidu prije svega potrebu dopunskih istraživanja. Na kraju bih naglasio da naš poduhvat može uspjeti samo ako sve što izučimo i napišemo bude u kontekstu marksističkog pogleda na svijet.

IGOR GRAOVAC

Ako pođemo od marksističke teze da je cjelokupna dosadašnja historija zapravo historija klasnih borbi, čini mi se nužnim, pogotovo u takvom radu kao što je izrada sinteze povijesti radničkog i komunističkog pokreta, KP i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, da interes historijskih istraživanja mora biti usmjeren i na istraživanje klasa koje u toj borbi sudjeluju. Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj — od njegovih prvih početaka, preko prerastanja u socijalistički i

komunistički pokret, i, napokon, do njegova prerastanja u socijalnu, ili, drugačije rečeno, socijalističku revoluciju za vrijeme NOB-a 1941—45. god. — nemoguće je shvatiti, objasniti i znanstveno istražiti ako se, upravo, ne uzme u obzir da je on logična posljedica razvitka i zaoštavanja klasne borbe.

U tim se stavovima očito ne krije problem koji bih htio izložiti. Problem, koji mi se čini važnim, u ovome je: kako istražiti i prikazati aktivitet društvenih snaga u revoluciji, kako izložiti ekonomsku i socijalnu osnovu iz koje izrasta cjelokupni politički život i (komunistička) ideologija, kako prikazati aktivitet društvenih snaga s pomoću izdiferenciranih klasnih svijesti, koje izrastaju na istoj osnovi i kako, napokon, objasniti da određena klasa, radnička klasa, iako malobrojna i nedovoljno razvijena, stječe svijest o svome položaju i osniva svoju političku organizaciju, KP, posredstvom koje može da NOP, kao progresivni i nacionalnooslobodilački pokret, pretvori u temeljni socijalni preobražaj, vezujući uz sebe i ostale društvene klase i slojeve.

Interes za tu problematiku, koja bi se mogla definirati kao problematika socijalne strukture, nije nov. Mnogi jugoslavenski historičari (B. Đurđev, B. Hrabak, J. Marjanović, D. Plenča, P. Morača, S. Đurović, B. Petranović, I. Jelić i dr.) i neki sociolozi (R. Lukić, V. Cvjetičanin i dr.) ukazali su na potrebu proučavanja sudjelovanja osnovnih društvenih skupina u revoluciji, na potrebu da se istraže korijeni nastanka i oblici transformiranja u stvaranju sasvim nove i drugačije društveno-ekonomske strukture na području Jugoslavije, odnosno Hrvatske. Taj zahtjev očito prelazi okvire i mogućnosti tradicionalne historiografije, odnosno tzv. tradicionalne ili klasične historijske metode. Rješenje se, očigledno, krije u primjeni nekih drugih metoda, prvenstveno socioloških.

Dosadašnja istraživanja NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj nisu problemima socijalne strukture pridavala onu važnost koju ona zaslužuju, pa su stoga mnoga bitna pitanja NOB-a i socijalističke revolucije ostala nerazjašnjena ili su potpuno zanemarena. Međutim, ako se zna da je »društveno-klasna struktura NOP-a u Jugoslaviji (i Hrvatskoj; prim. I. G.) bila [...] presudna za karakter i tendencije razvoja NOP-a«, u kome je radnička klasa bila »odlučujući faktor u klasnom preovlađivanju društveno-političkih procesa u kome je NOP ostvario socijalistički preobražaj« (J. Broz Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd 1945, 59), da su (prim. I. G.) »seljačke mase dale [...] NOP-u onu širinu i masovnu podršku, bez kojih bi partizanska ratovanja bila nemoguća i osuđena na propast« (E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, Beograd 1946, 40, cit. prema D. Plenča, *Međunarodna naučna afirmacija istorije pokreta otpora*, Prilozi za istoriju socijalizma 1/1964, Beograd, 367), da su uloga i sudjelovanje inteligencije i tzv. srednjih slojeva u NOB-u i socijalističkoj revoluciji neobjašnjivi bez analize društveno-klasne strukture NOP-a, kao što su neobjašnjivi i problemi kontrarevolucije i ustaškog pokreta i niz drugih pitanja iz razdoblja 1941—45. god. u Hrvatskoj, smatram da bi u toj sintezi trebalo bar pokušati, koliko je to moguće, obraditi i tu problematiku.

Interes za sociološko proučavanje NOB-a i socijalističke revolucije mogao bi biti, naravno, i mnogo šire postavljen, odnosno ne bi trebalo da bude ograničen samo na proučavanje socijalne strukture. Međutim, ako se uzme u obzir da ne postoji nikakav vredniji sociološki rad o toj problematici, da je prekratko vrijeme za neka šira istraživanja u povodu sinteze i da ne postoji odgovarajući broj sociologa koji bi se prihvatio obrade te problematike, držim da bi proučavanje same

socijalne strukture ispunilo, bar donekle, neke bitne praznine u izučavanju NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj.

Ako bi se pristupilo istraživanju socijalne strukture sudionika NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941—45. god. bilo bi potrebno, već sada, u ovoj pripremnoj fazi rada, raščistiti neka osnovna pitanja i probleme koje takvo istraživanje nameće. Navest ću ovdje samo neka od tih pitanja i dati za njih rješenja koja, naravno, nisu konačna.

1. *Pitanje sudionika.* Pitanje sudionika jedno je od najvažnijih, jer o definiranju sudionika ovisi opseg i uspjeh istraživanja. Polazeći od teze da NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskoj imaju uzlazni karakter i da se, u skladu s tim, neprekidno širi politička, broičana i oružana osnovica NOP-a, čini se da bi pod sudionicima bilo sasvim pogrešno razumijevati samo »ljude pod oružjem«, ne uzimajući u obzir i članove NOO-a, ilegalce u gradovima, logoraše, pozadinske organe itd., odnosno, u krajnjoj liniji, i čitava područja koja su u pojedinim razdobljima bila duže vrijeme oslobođena i na kojima se stvarao poseban oblik organizacije života, u kojem su bili »suradnici«, de facto, većina stanovništva. Međutim, istraživanje koje bi bilo utemeljeno dalo bi tako širokoj definiciji sudionika, posebno pri kraju rata, više socijalnu strukturu čitavog društva, nego socijalnu strukturu sudionika. Zbog toga bi se ipak trebalo držati definicije koja prvenstveno pod sudionicima razumijeva »ljude pod oružjem«, a onda bi tu definiciju trebalo oprezno proširivati, pogotovo ako se pronađu značajniji podaci i o »ostalim« sudionicima.

2. S tim je u uskoj vezi i *pitanje socijalno-klasne strukture kvislinga i snaga kontrarevolucije*, bar u definiranju ljudi koji pripadaju kvislinškim ili kontrarevolucionarnim snagama. Ali, čini se da postoje neznatni ili gotovo nikakvi podaci o toj problematici, pa se postavlja pitanje opravdanosti istraživanja tih struktura.

3. Ako bi se uspješno mogla istraživati socijalna struktura sudionika, s njom usporo trebalo bi istraživati *nacionalne, regionalne, dobne i spolne strukture sudionika*, a po mogućnosti i ostalih struktura, koje bi mogle pružiti veoma korisne informacije o karakteru NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, a te su, npr., struktura rukovodećeg kadra revolucije, članova NOO-a, vijećnika AVNOJ-a i ZAVNOH-a, članova masovnih političkih organizacija (KPH, SKOJ, AFŽ i sl.), struktura sudionika narodnosti, žrtava terora i rata itd.

4. Pošto je sinteza, jer je riječ o sintezi NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, ograničena na današnji teritorij SRH, javlja se *pitanje obrade socijalne strukture onih sudionika iz Hrvatske koji sa svojim jedinicama sudjeluju u borbama izvan Hrvatske, odnosno onih koji sudjeluju u borbama u Hrvatskoj a da nisu iz Hrvatske.* To se pitanje može relativno lako riješiti, ako se te jedinice prikažu u posebnim tabelama, a kasnije ipak unesu u zbirne tabele, ukoliko uopće podaci budu prikazivani tabelarno.

5. Veoma je važno *pitanje po kojem kriteriju definirati klase, odnosno klasne slojeve.* Problem nije u tome što ne postoje dobre i odgovarajuće definicije, već u tome da bi te definicije morale biti slične ili čak jednake bar za drugu i treću knjigu sinteze. Naime, ako se ne bi prihvatili jedinstveni termini, ne bi bile ni moguće usporedbe s predratnim stanjem, ne bi se mogla shvatiti važnost sudjelovanja određenih klasnih slojeva u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, ni vidjeti promijenjeni odnos klasne i socijalne strukture nakon pobjede socijalističke revolucije u Hrvatskoj (Jugoslaviji).

6. Tehničko je *pitanje kako rezultate istraživanja unijeti u tekst sinteze*. Naime, to najviše ovisi o primijenjenoj metodologiji, o kojoj će kasnije biti riječ, odnosno o vrsti rezultata. U svakom slučaju, a to ovisi o cjelokupnoj kompoziciji treće knjige sinteze, rezultati mogu biti izloženi u posebnom odjeljku na kraju knjige, ili, još bolje, na svakom mjestu, odnosno odjeljku, u kojem se spominje i govori o organizacionom stanju KPH i SKOJ, osnivanju partizanskih odreda, učvršćivanju NOO-a, stvaranju masovne osnove NOP-a, djelatnosti vojnopozadinskih organa, širenju političke osnove NOP-a, osnivanju AVNOJ-a, ZAVNOH-a itd. Dakle, bilo bi najbolje, ako bi se rezultati mogli tako razdijeliti da se socijalna struktura sudionika prikazuje usporedo s razvitkom NOB-a i socijalističke revolucije, u skladu s predloženom periodizacijom.

7. Pitanje o kojem ovise sva ostala jest *metodologija, odnosno pitanje karaktera rezultata*, tj. do kojih će rezultata i kako biti uopće moguće doći. Naime, problem je u ovome: izvorni materijal naše najnovije prošlosti veoma je obiman, gotovo nepregledan, ali nije, bar ne doslovno, takvog karaktera da bi se iz njega mogla direktno »čitati« socijalna i klasna struktura sudionika NOB-a i socijalističke revolucije. Pod pretpostavkom da bi čak i bilo moguće iz izvornog materijala odmah preuzimati gotove podatke, za to bi, opet, trebalo ili previše vremena, u svakom slučaju više od dvije godine, ili bi trebalo raditi ekipno, odnosno timski, za što nema ni sredstava ni kadrova. Osloniti se na dosadašnja istraživanja (neki elaborati u IHRPH-u i sl.) ili na neke grube, globalne ili objavljene rezultate (npr. podaci SUBNOR-a SRH 1960. god. i 1965. god. o živim sudionicima, neki podaci o korpusima, nekim drugim jedinicama, regijama, neki podaci u dosadašnjoj literaturi o NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj itd.), bilo bi, također, rizično, jer ta istraživanja nisu rađena precizno i nisu, u pravilu, vjerodostojna, odnosno veoma malo mogu poslužiti kao osnova za ovo istraživanje. Primamljivo zvuči mogućnost, koju zastupa J. Marjanović (Teze za obradu nekoliko problema iz istraživačkog rada u oblasti novije istorije, JIČ 3/1965, Beograd), da se »[...] sinteza može ostvariti na osnovu obrade ključnih događaja i problema i reprezentativnih primjera« (71), odnosno konkretno za ovo istraživanje s pomoću tipskog uzorka. Ali, evo što o tipskom uzorku kaže B. Hrabak (Korektnost u primeni tzv. tradicionalnog istorijskog modela i pitanje primene drugih, naročito kvantitativnih metoda u istorijskim istraživanjima, JIČ 3/1965): »*Tipski uzorak* predstavljao bi u pomenutim (historijskim, prim. I. G.) istraživanjima i jedan oblik ilustrativnog modela (uz to što bi bio tipično sociološki ili politološki), koji su istoričari uvek označavali kao neprihvatljiv za istoriju, koja kao nauka mora da priđe svim sačuvanim izvorima, bez obzira koliko ih je [...]. Kada ima sačuvanu građu, istoričar ne sme da utvrđuje istinu analogijom i pozivajući se na pojedine izdvojeno proučavane slučajeve, primere i preseke. U tome je, upravo, i sva teškoća s *istorijskom* sintezom, kod koje se ne može isključiti element totaliteta i zaključivanja na osnovu svih preostataka prošlosti koji su u raznim vidovima sačuvani« (43). Slično bi se moglo reći i za anketu, koja bi se mogla provesti među živim sudionicima u Hrvatskoj (ima ih 329.570, po popisu SUBNOR-a SRH iz 1965. god.) s veoma preciznim upitnikom, koji bi obuhvatio sva navedena pitanja. Međutim, anketa bi bila vjerovatno vrlo skupa za oskudna sredstva koja su stavljena na raspolaganje za pisanje te sinteze.

Rješenje koje mi se čini prihvatljivim moglo bi se ovako izraziti: istraživati bi trebalo izvornu građu i neke dosadašnje rezultate, bar u ovoj prvoj fazi rada, i

tako dobiti bar grube, globalne podatke o socijalno-klasnoj strukturi sudionika i o pokretljivosti klasnih slojeva za vrijeme NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj. To istraživanje moglo bi se, u kasnijoj fazi rada, kombinirati s djelomičnom anketom manjeg obima, da bi se utrošilo što manje sredstava, a mogli bi se uzeti i neki tipski uzorci, odnosno podaci za pojedina područja koja su bolje obrađena, pa s pomoću njih pokušati izvući i neke zaključke o općoj strukturi sudionika. Naravno, uz tu vrstu istraživanja bile bi izrečene nužne ograde o vrijednosti takvog pristupa. Ta vrsta istraživanja mogla bi naročito biti korisna za područja ili razdoblja o kojima, eventualno, nema uopće nikakvih podataka. S tih sedam pitanja, sasvim sigurno, nisu iscrpljeni svi problemi istraživanja socijalne i klasne strukture sudionika NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj 1941—45. god., ali mislim da su to ipak najbitniji problemi. Na ovoj je redakciji da izabere između ponuđenih alternativa, odnosno da odluči u kojem obimu, kako, koliko i treba li uopće u predviđenoj trećoj knjizi sinteze da se izloži problematika sudjelovanja osnovnih društvenih skupina u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj.

SUDIONICI U RASPRAVI NA SAVJETOVANJU

Boban dr Ljubo, izv. profesor Filozofskog fakulteta, Zagreb

Bratulić dr Vjekoslav, direktor Sjeveroadrijskog instituta JAZU, Rijeka

Bričić mr Rafael, asistent Instituta za historiju, Sarajevo

Ciliga dr Vera, naučni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Čepo Zlatko, direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Despot dr Miroslava, naučni savjetnik, vanjski suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Foretić dr Dinko, profesor Filozofskog fakulteta, Zadar

Graovac Igor, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Gross dr Mirjana, profesor Filozofskog fakulteta, Zagreb

Janjatović dr Bosiljka, naučni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Jelić dr Ivan, naučni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Jelić-Butić Fikreta, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Jović mr Dragiša, asistent Historijskog instituta Slavonije, Slav. Brod

Karaman dr Igor, profesor Filozofskog fakulteta, Zagreb

Knapić-Krben Cvetka, viši stručni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Kolar-Dimitrijević Mira, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

Koprivica-Oštrić Stanislava, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

- Kovačić Ivan*, direktor Centra za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka
- Milanović Đorđe*, suradnik Pokrajinskog arhiva PK SKS za Vojvodinu, Novi Sad
- Oštrić Vlado*, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Palić dr Milenko*, naučni suradnik Instituta za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad
- Pešić Desa*, asistent Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd
- Pribić Branka*, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Sirotković dr Hodimir*, profesor Pravnog fakulteta, Zagreb
- Stipetić Zorica*, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Strčić Petar*, asistent Sjeveroadranskog instituta JAZU, Rijeka
- Šepić dr Dragovan*, profesor Fakulteta političkih nauka, Zagreb
- Simončić Zdenka*, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Tomac dr Elza*, naučni suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Trgo Fabijan*, general-major, načelnik Vojnoistorijskog instituta, Beograd
- Ugrina Jozo*, predsjednik Gradske konferencije SSRNH, Split
- Valentić Mirko*, asistent Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb
- Vlajčić mr Gordana*, asistent Fakulteta političkih nauka, Zagreb,

Savjetovanju su prisustvovali drugovi: Pero Car, predsjednik Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske, Ivica Račan, član Izvršnog komiteta CK SKH, dr Stipe Šušvar, predsjednik Ideološke komisije CK SKH i dr Josip Hrnčević, član Savjeta federacije i dugogodišnji član Savjeta IHRPH. Naknadno je na početku srpnja 1973, kolektiv autora iz Instituta, koji rade na pisanju sinteze, održao sastanak s drugaricom Ankom Berus, članom Savjeta federacije.